

Μεγαλείο και τραγωδία της ελληνικής Αριστεράς

Δώδεκα βιβλία για την Κατοχή, τον Εμφύλιο
και τη μετεμφυλιακή περίοδο

Τα τελευταία χρόνια έχουν κυκλοφορήσει πολλά βιβλία για τους αγώνες και την πορεία της ελληνικής Αριστεράς. Βιβλία γραμμένα από ιστορικούς, είτε ενθυμήματα αγωνιστών που πήραν μέρος ή πρωτοστάτησαν σε κρίσιμες στιγμές του αγώνα. Άρχισα να συγκεντρώνω και να διαβάζω αυτά τα βιβλία. Εν τέλει σκέφτηκα ότι μια συνοπτική παρουσίαση αυτών που είχα διαβάσει δεν θα ήταν ίσως άχρηστη. Τα σημειώματα που ακολουθούν δεν έχουν αξιώσεις κριτικής. Είναι απλές παρουσιάσεις. Τέλος, η σειρά των βιβλίων επεξεργάσα να αντιστοιχεί, κατά το δυνατόν, στην πορεία των γεγονότων· άρα δεν υποδηλώνει κάποια ποιοτική ή άλλη αξιολόγηση.

Ο σχετικά μεγάλος αριθμός των βιβλίων που εκδόθηκαν τα τελευταία χρόνια εκφράζει δυο ανάγκες: την ανάγκη αγωνιστών να καταγράψουν τις αναμνήσεις τους και την ύπαρξη ιστορικών που δουλεύουν σ' αυτά τα θέματα, από τη μια, και, αντίστοιχα, την ύπαρξη ενός αναγνωστικού κοινού.

Πώς εξηγείται το νέο ενδιαφέρον του κοινού —του αριστερού κοινού; Μια πρώτη απάντηση νομίζω ότι θα μπορούσε να δοθεί: Παρά την κατάρρευση του σοσιαλιστικού στρατοπέδου, παρά την κρίση και τις διασπάσεις της ελληνικής Αριστεράς, ο «λαός της Αριστεράς» αναζητεί κάποια δυ-

νατότητα διεξόδου από τη βαρβαρότητα της σημερινής ελληνικής κοινωνίας. Εκ των πραγμάτων, συνεπώς, τίθεται το πρόβλημα μιας αριστερής διεξόδου. Αριστερής, με ποια έννοια; Και με ποιες δυνάμεις;

Τα δυο αυτά ερωτήματα, που αφορούν το σήμερα και το μέλλον, οδηγούν αναπόφευκτα στο παρελθόν. Στην κατανόηση και την ερμηνεία της αντιφατικής, συσφειας πορείας της ελληνικής Αριστεράς. Στη συλλογική αυτή ανάγκη ανταποκρίνεται η τάση πρωταγωνιστών ή μη της ελληνικής τραγωδίας να καταθέσουν τη μαρτυρία τους, καθώς και η δημοσίευση εργασιών επαγγελματιών ιστορικών.

Το φαινόμενο είναι θετικό. Υποδηλώνει ότι, παρόλα όσα έγιναν, «κάτι κινείται». Βέβαια το φαινόμενο δεν είναι νέο. Μετά την πτώση της χούντας άρχισαν να δημοσιεύονται απομνημονεύματα ηγετικών κυρίως στελεχών της Αριστεράς, όπως του Βαφειάδη (1992), του Βλαντά (1981), του Γούσια (1977), του Ιωαννίδη (1979), του Μπαρτζιώτα (1983), του Παρτσαλίδη (1978), του Ρούσου (1976, 78), του Χατζή (1977, 79) και άλλων, καθώς και απομνημονεύματα αγωνιστών, συλλογές μαρτυριών και έργα ιστορικών αυτής της περιόδου. Τα βιβλία των ηγετικών στελεχών του ΚΚΕ, όσο χρήσιμα και αν είναι, δεν διακρίνονται

από μια, κατά το δυνατόν, αποστασιοποίηση, από μια ανθρωπίνως εφικτή αντικειμενικότητα. Το στοιχείο της αυτοδικαίωσης και της μετατόπισης των ευθυνών σε άλλους υπονομεύει, σε μικρότερο ή μεγαλύτερο βαθμό, την αξία αυτών των μαρτυριών.

Τα πιο πρόσφατα βιβλία στα οποία θα αναφερθώ είναι περισσότερο αντικειμενικά: Και η χρονική απόσταση βοηθάει στην ψυχραιμότερη αντιμετώπιση των γεγονότων και πολλοί από τους συγγραφείς, όντας νεότεροι, δεν υπήρξαν πρωταγωνιστές, άρα μπορούν να εκθέσουν περισσότερο αντικειμενικά και τις μεγάλες στιγμές αλλά και τα πάθη και τις ελαινότητες ηγετικών στελεχών κατά την περίοδο της κρίσης που ξέσπασε μετά την ήττα του Δημοκρατικού Στρατού.

Φυσικά, και τα βιβλία αυτά δεν μπορούν να αποτελέσουν τον πιστό «καθρέπτη» της ιστορίας. Επιλεκτική μνήμη, κενά εκ των υστέρων, κρίσεις με σημερινά κριτήρια, οπτική από την οποία κρίνονται τα γεγονότα, πολιτικά λάθη, στοιχεία αυτοδικαίωσης κ.λπ. παρεμβαίνουν αλλού λιγότερο και αλλού περισσότερο. Εντούτοις, η ανθρωπίνως εφικτή αντικειμενικότητα είναι περισσότερο ορατή σ' αυτά τα βιβλία και προπαντός —φυσικά— στα έργα των επαγγελματιών ιστορικών.

Κρίσιμα ερωτήματα στα οποία, πέρα από την καταγραφή των γεγονότων, εστιάζεται συνήθως η ματιά των συγγραφέων είναι: Ποιος ήταν ο χαρακτήρας του ΕΑΜ; Γιατί δεν τέθηκε τότε συγκεκριμένα θέμα εξουσίας; Γιατί υπογράφηκε ο Λίβανος και η Καζέρτα; Ήταν αναπόφευκτη η δημιουργία της κυβέρνησης «Εθνικής Ενότητας» που προετοίμασε την είσοδο και την οργάνωση της αντεπανστάσης; Μπορούσε να αποφευχθεί ο Δεκέμβρης; Αν όχι, μπορούσε να νικήσει ο ΕΛΑΣ; Είχε δίκιο ο Άρης; Μπορούσε να αποφευχθεί ο Εμφύλιος; Αν

όχι, γιατί χάθηκε πολύτιμος χρόνος δύο και περισσότερων ετών; Πώς «λύθηκε» η κρίση του ΚΚΕ μετά την «αποσταλινοποίηση»; Από μια άλλη σκοπιά: Πώς η ελληνική αστική τάξη και οι Άγγλοι οργάνωσαν, με διορατικότητα και αδίστακτα, τη συντριβή της Αριστεράς; Και η νίκη τους ήταν αναπόφευκτη; Ακόμα: Ποιος ήταν ο ρόλος της Σοβιετικής Ένωσης και προσωπικά του Στάλιν στην ελληνική τραγωδία; Τέλος: Προβλήματα της περιόδου της ΕΔΑ, δικτατορία, κρίση και διάσπαση του ΚΚΕ το 1968.

Θανάσης Σφήκας, *Οι Άγγλοι Εργατικοί και ο Εμφύλιος Πόλεμος στην Ελλάδα*, Φιλίστωρ 1997, σσ. 557, Μετάφραση Βίλλυ Φωτοπούλου

Θα αρχίσω με το βιβλίο του Θ. Σφήκα, ιστορικού, λέκτορα στο Πανεπιστήμιο του Central Lancashire, επειδή αναφέρεται σε ολόκληρη την περίοδο της κατοχής και του εμφύλιου και απ' αυτή την άποψη διαγράφει το γενικό πλαίσιο αυτής της περιόδου. Ακόμα, επειδή, στηριγμένο στην έρευνα των αρχείων, αγγλικών και ελληνικών, παρέχει το απαιτούμενο υλικό (το οποίο αξιοποιεί ως ιστορικός) για την κατανόηση των γεγονότων.

Το βιβλίο του Σφήκα ανήκει στο χώρο της διπλωματικής ιστορίας. Εξετάζει την πορεία των ελληνο-βρετανικών σχέσεων αυτή την περίοδο, με μια σύντομη αναδρομή στην προπολεμική εποχή. Μια πρώτη ρητή θέση απαντά στο κρίσιμο ερώτημα: ποιος άρχισε τον εμφύλιο; Η απάντηση είναι σαφής: *Η Ελληνική Δεξιά και οι Βρετανοί*. Το ΚΚΕ δεν επεδίωξε με συνέπεια την κατάληψη της εξουσίας. Αντίθετα οι αστοί πολιτικοί, ο βασιλιάς και οι Άγγλοι, οργάνωναν συστηματικά την επιστροφή του Γεωργίου, τη σωτηρία του αστικού καθεστώ-

τος και τη διατήρηση της αγγλικής επιρροής. Οι Βρετανοί με τους Έλληνες εξόριστους ενίσχυαν τον ΕΔΕΣ και ετοίμαζαν τη στρατιωτική επέμβαση από το 1943, μόλις θα έφευγαν οι Γερμανοί. Μ' αυτή την προοπτική οι Άγγλοι διόρισαν τον Απρίλη του '44 τον Παπανδρέου πρωθυπουργό «βρετανικής κατασκευής». Και ενώ οι προθέσεις των φυγάδων πολιτικών και των Άγγλων ήταν φανερές και παρά το ότι το ΕΑΜ κυριαρχούσε στην Ελλάδα, η ηγεσία του ΕΑΜ και του ΚΚΕ υπέγραψε τη συμφωνία του Λιβάνου, έθεσε τον ΕΛΑΣ υπό τις διαταγές της κυβέρνησης «Εθνικής Ενότητας» και τέλος, με τη Συμφωνία της Καζέρτας (26/9/44) έθεσε τον ΕΛΑΣ υπό τη διοίκηση του Βρετανού στρατηγού Σκόμπυ. Ο συγγραφέας στο σημείο αυτό τεκμηριώνει την άποψη ότι η Σοβιετική Πρεσβεία στο Κάιρο ξεκαθάρισε στην αντιπροσωπία του ΕΑΜ ότι η συμφωνία του Λιβάνου ήταν θετική εξέλιξη και ότι η Αριστερά έπρεπε να μετασχει στην κυβέρνηση Παπανδρέου.

Οι προϋποθέσεις για μια νομότυπη ξένη επέμβαση υπήρχαν ήδη. Αλλά το ΚΚΕ έλπιζε (πάντα) στη δημοκρατική εξέλιξη. Το ΕΑΜ με την ισχύ και την ακτινοβολία του —γράφει ο Θ. Σφήκας— μπορούσε να καταλάβει την εξουσία. Αλλά ενώ η Αριστερά έτρεφε φρούδες ελπίδες, Δεξιά και Άγγλοι ετοίμαζαν την επέμβαση. Ο Τσώρτσιλ, π.χ., έγραφε στον Ήντεν: Δεν πρέπει να διστάσουμε να χρησιμοποιήσουμε τα βρετανικά στρατεύματα για να υποστηρίξουμε το βασίλειό και την κυβέρνηση Παπανδρέου. Βασικός στόχος του Τσώρτσιλ ήταν η συντριβή του ΕΑΜ. Και οργανώνοντας τη σύγκρουση, διέτασε τον Σκόμπυ: «Μη διστάσετε να συμπεριφερθείτε όπως σε μια κατακτημένη πόλη όπου έχει ξεσπάσει εξέγερση». Οι Άγγλοι και οι Έλληνες συνεργάτες τους έσπρωξαν το ΕΑΜ στη σύγκρουση. Και η

ΕΑΜική ηγεσία δέχτηκε την πρόκληση χωρίς να προετοιμάσει τον ΕΛΑΣ. Τη μάχη της Αθήνας την έδωσαν κυρίως οι εφεδρoελασίτες, ενώ ο Άρης και ο Σαράφης στάλθηκαν στην Ήπειρο να κυνηγούν... τον Ζέρβα!

Το ΚΚΕ και το ΕΑΜ, χωρίς σαφή πολιτική, έλπιζαν σε πολιτικό συμβιβασμό. Το ΚΚΕ επέμενε στην «Εθνική Ενότητα» όταν ο εμφύλιος είχε ήδη αρχίσει και ο Ριζοσπάστης προσπαθούσε να πείσει τους Άγγλους ότι το ΕΑΜ ήταν ο πραγματικός τους σύμμαχος. Η ήττα της Αθήνας επισφραγίστηκε με τη Συμφωνία της Βάρκιζας και την παράδοση των όπλων του ΕΛΑΣ. Η ηγεσία του ΚΚΕ δεν αξίωσε καν γενική αμνηστία. Έτσι έδωσε τη νομική-τυπική δυνατότητα στην κρατική τρομοκρατία. Το ΚΚΕ επέμενε στο σεβασμό της Συμφωνίας της Βάρκιζας και ήλπιζε στην ομαλή εξέλιξη. Αλλά, όπως τονίζει ο Σφήκας, η Βάρκιζα ήταν ήδη νεκρό γράμμα. Κρατικά όργανα, χίτες, συνεργάτες των Γερμανών, ΕΔΕΣ, εξαπέλυσαν μια χωρίς προηγούμενο τρομοκρατία σε βάρος της Αριστεράς. Όπως σημειώνει ο Εισαγγελέας Δελαπόρτας, το Μάρτιο του 1945 υπήρχαν ήδη 40.000 φυλακισμένοι και 150.000 εντάλματα συλλήψεως. Ο μονομερής εμφύλιος είχε αρχίσει. Αλλά, όπως σημειώνει ο συγγραφέας, ο Σιάντος, η πλευρά των ηττημένων, εναπέθετε τις ελπίδες της στην τήρηση της Συμφωνίας της Βάρκιζας!!

Η εκλογική νίκη των Εργατικών στην Αγγλία ενίσχυσε τις αυταπάτες της ηγεσίας της Αριστεράς. Αλλά η εργατική πολιτική απέβλεπε στη διατήρηση της θέσης των Άγγλων στην Ελλάδα. Η άφιξη του Ζαχαριάδη στην Ελλάδα, εξάλλου, το Μάιο του 1945, δεν απέτέλεσε ευκαιρία για μια ρεαλιστική πολιτική του ΚΚΕ και του ΕΑΜ. Ο Ζαχαριάδης επεκύρωσε την πολιτική του ΚΚΕ κατά την κατοχή και βεβαίωνε ότι «το κόμμα δεν στόχευε ποτέ στην κατάληψη της

εξουσίας ενάντια στη θέληση του λαού». Δέσμιος της ηττοπάθειας και των αυταπατών του ΚΚΕ, ο Ζαχαριάδης απεκήρυξε τον Άρη που ζητούσε αλλαγή γραμμής και ένοπλο αγώνα εναντίον των Άγγλων. Εν τω μεταξύ, η τρομοκρατία εξαπλωνόταν σ' ολόκληρη την Ελλάδα και, αντίστοιχα, άρχιζε να εμφανίζεται η αυτοάμυνα ως μέσον σωτηρίας των αγωνιστών.

Η νέα πραγματικότητα οδήγησε στην απόφαση της 2ης Ολομέλειας (Φλεβάρης 1946) να επιλέξει τη σταδιακή μετάβαση στην ένοπλη αντίσταση, μαζί με την πολιτική συμφιλίωσης και ενότητας. Το ΚΚΕ απέβλεπε σε περιορισμένο αγώνα, με στόχο ένα συμβιβασμό. Μέχρι το τέλος του '46 υπήρχαν αυταπάτες για την ικανοποίηση των όρων που έθετε το ΕΑΜ. Εν τω μεταξύ, είχαν χαθεί δυο χρόνια. Φαίνεται όμως ότι και ο Στάλιν ήταν υπέρ αυτής της διαλεκτικής της συμφοράς: του σταδιακού, με στόχο το συμβιβασμό. Όπως σημειώνει ο συγγραφέας, ο Στάλιν είπε στον Ζαχαριάδη: «Να προχωρήσετε από το χωριό προς την πόλη βαθμιαία, για να αποφευχθεί άκακη επέμβαση των Άγγλων και με κατεύθυνση την ανεύρεση ενός συμβιβασμού»!

Το ΚΚΕ ζούσε με τις αυταπάτες του. Ο χρόνος περνούσε, οι αγωνιστές εξοντώνονταν ή στέλλονταν φυλακή ή εξορία και ο κρατικός μηχανισμός οργανωνόταν με τη βοήθεια και την καθοδήγηση των Άγγλων. Τα ειδικά στρατοδικεία και οι επιτροπές δημόσιας ασφαλείας λειτουργούσαν ήδη, ενώ τον Ιούνιο του 1946 εγκρίθηκε από τη Βουλή το Γ΄ Ψήφισμα, με βάση το οποίο εκτελέστηκαν χιλιάδες αγωνιστές (και παρ' όλιγον και ο γράφων αυτές τις γραμμές). Εν τω μεταξύ ενισχυόταν το νέο αντάρτικο. Και ενώ οι τοπικές οργανώσεις ζητούσαν ταχεία ανάπτυξη, ο Ζαχαριάδης επέμενε στον αμυντικό χαρακτήρα για να υποχωρήσει η κυ-

βέρνηση και βασικά στις νόμιμες μορφές πάλης. Το Γραφείο Μακεδονίας-Θράκης, π.χ., πρότεινε, όπως γράφει ο Θ. Σφήκας, την ταχεία κινητοποίηση 25.000 αγωνιστών, ενώ ο Ζαχαριάδης επέμενε στη δημιουργία μικρών, ευέλικτων ομάδων, που συνολικά δεν θα ξεπερνούσαν τους 2.000 μαχητές. Ο Ριζοσπάστης επέμενε σε εκκλήσεις για συμφιλίωση, ενώ η ηγεσία έδινε οδηγίες για να αποθαρρύνουν ομάδες στρατού που ήθελαν να περάσουν στους αντάρτες. Όπως τόνιζε ο πολύς (τότε) Ιωαννίδης, «δεν πάμε να λύσουμε τα εσωτερικά μας προβλήματα με τα όπλα, αλλά με ειρηνικό δρόμο». Στο μεταξύ, οι έμπειροι αξιωματικοί του ΕΛΑΣ δολοφονούνταν ή πήγαιναν εξορία, όπως και χιλιάδες έμπειρα στελέχη και αγωνιστές. Το ΚΚΕ έχανε δραματικά τις εφεδρείες του εξαιτίας των αυταπατών του ως προς τη λύση του προβλήματος.

Η ανεργάτιστη πολιτική του ΚΚΕ εκδηλώθηκε και στη θέση του για τις εκλογές (αποχή) και στο Δημοψήφισμα (συμμετοχή). Κατά τον Ζαχαριάδη, το ΚΚΕ πήρε μέρος επειδή «εμμένει στην ομαλότητα». Ο βασιλιάς επέστρεψε «νόμιμα» με 69% των ψήφων της τρομοκρατίας υπέρ αυτού!

Εν τω μεταξύ το αντάρτικο αναπτυσσόταν. Τον Οκτώβρη του '46 συστάθηκε το Γενικό Αρχηγείο Ανταρτών, γεγονός που αποσιώπησε ο Ριζοσπάστης. Οι Άγγλοι ήταν απαισιόδοξοι. Ο Μοντγκόμερυ, π.χ., υποστήριζε ότι αν ο ελληνικός στρατός δεν συντρίψει το Δ.Σ. ως την άνοιξη του '47, η Ελλάδα θα καταρρεύσει. Οι Άγγλοι είχαν δυσκολίες, αριστεροί στρατιώτες λιποτακτούσαν στους αντάρτες, ενώ τα αστικά κόμματα προχωρούσαν στη σύμπληξη αντικομμουνιστικού μετώπου. Από τον Ιούλιο του '46 οι Βρετανοί δεν είχαν δυνατότητες για περαιτέρω δανεισμό. Έτσι προσπάθησαν να μοιραστούν τα βάρος με τις ΗΠΑ. Στις 12/3/47 εξαγγέλθη-

κε επίσημα το Δόγμα Τρούμαν: η ανάληψη παγκόσμιας σταυροφορίας κατά του κομμουνισμού. Οι Αμερικανοί ανέλαβαν τη συντριβή της Αριστεράς σε συνεργασία με τους Βρετανούς — η Βρετανική Στρατιωτική Αποστολή παρέμεινε στην Ελλάδα.

Το 1947 εντάθηκαν οι εκκαθαριστικές επιχειρήσεις, έγιναν οι μαζικές συλλήψεις Ζέρβα, αυξήθηκε ο αριθμός των θανατικών αποφάσεων, ενώ τα κομμένα κεφάλια των ανταρτών άρχισαν να εκτίθενται όλο και πιο συχνά στις πλατείες. Ο στρατός εκκένωνε τα χωριά για να απομονώσει τους αντάρτες, ενώ στη Μακρόνησο είχαν ήδη συγκεντρωθεί 27.700 κληρωτοί, στην πλειοψηφία τους αριστεροί. Τον Απρίλιο του '47 ο Ζαχαριάδης συναντά τον Τίτο και αργότερα τον Στάλιν, ο οποίος —όπως γράφει ο Θ. Σφήκας— υπόσχεται βοήθεια. Τον Ιούνιο του '47 υπήρξε κύμα συλλήψεων: 13.751 συλλήψεις στην Αθήνα και τον Πειραιά, ενώ στις φυλακές βρίσκονταν ήδη 17.890 αγωνιστές και στα νησιά 17.000 εξόριστοι. Ως τον Αύγουστο του 1947 ο στρατός είχε δημιουργήσει τουλάχιστον 200.000 πρόσφυγες. Το ΚΚΕ συνέχιζε τις προσπάθειες για συμβιβασμό, ενώ έχανε δραματικά τις εφεδρείες του.

Η συνεργασία Αμερικανών και Βρετανών συνεχιζόταν. Το 1947 στη Βρετανική Στρατιωτική Αποστολή υπηρετούσαν 1.100 αξιωματικοί και διοικητικό προσωπικό και 5.000 στρατιώτες. Σε όλη τη διάρκεια του εμφύλιου οι Άγγλοι εργατικοί υπηρέτησαν αδιάστατα την αυτοκρατορική πολιτική της Βρετανίας, όπως σημειώνει ο Θ. Σφήκας. Εν τω μεταξύ, οι Αμερικανοί εμποδίζουν κάθε προσπάθεια συμβιβασμού, ενώ ο Σοφούλης, αρχηγός των Φιλελευθέρων, προχωρούσε στη συγκρότηση του αντικομμουνιστικού μετώπου. Στις 7/9/47 σχηματίστηκε κυβέρνηση Λαϊκών και Φιλελευθέρων υπό τον Σοφούλη. Ο νέος πρωθυπουργός υπηρέτησε, ως

υποχέριος των Άγγλων και Αμερικανών, τα συμφέροντα της ελληνικής αστικής τάξης, της αντίδρασης και της δοσίλογης Δεξιάς.

Το Σεπτέμβριο του '47 η Τρίτη Ολομέλεια πήρε απόφαση για ανάπτυξη του ΔΣΕ. Τον Οκτώβριο μεταδόθηκε η έκκληση του Μάρκου: «Όλοι στ' άρματα!». Αλλά στο μεταξύ είχαν περάσει τρία χρόνια και οι εφεδρείες είχαν χαθεί. Οι διωγμένοι από τα χωριά τους ξεπερνούσαν τις 300.000, ενώ το ΚΚΕ χρειάζόταν 55.000 αντάρτες που φυσικά ήταν αδύνατο να τους βρει.

Σε όλη τη διάρκεια του εμφύλιου συνεχίστηκαν οι προσπάθειες του ΚΚΕ για συμβιβασμό. Τα Χριστούγεννα του '47 σχηματίστηκε η Προσωρινή Δημοκρατική Κυβέρνηση, αλλά η επίθεση στην Κόνιτσα (24-25/12/47) απέτυχε και η νέα κυβέρνηση δεν μπόρεσε να κρατήσει μια σταθερή περιοχή και μια πόλη για έδρα της. Εν τω μεταξύ, οι Σοβιετικοί έδιναν ασαφείς υποσχέσεις, οι Ρουμάνοι και άλλα κράτη της Κομμουνιστικής Παρέμειναν ουσιαστικά ουδέτεροι και βοήθεια ερχόταν ουσιαστικά μόνο από τη Γιουγκοσλαβία και την Αλβανία. Βαρύς οπλισμός και αεροπλάνα δεν δόθηκαν, ενώ σύμφωνα με τον Τζίλας, ο Στάλιν υποστήριζε ότι η εξέγερση στην Ελλάδα έπρεπε να αναδιπλωθεί: «Η εξέγερση στην Ελλάδα πρέπει να σταματήσει και μάλιστα το συντομότερο».

Στις αρχές του '48 προετοιμάζονταν στρατιωτικές επιχειρήσεις, ενώ ο ραδιοφωνικός σταθμός των ανταρτών μετέδιδε διακήρυξη ειρήνης! Στόχος της κυβέρνησης: Η κατάληψη του Γράμμου και η συντριβή των ανταρτών. Ο Παπάγος ανέλαβε αρχιστράτηγος (20/1/49) αξιώνοντας στρατό από 250.000 άντρες. Το τέλος του Δ.Σ. δεν θα αργούσε. Και το τέλος επιταχύνθηκε με τη ρήξη Τίτο-Κομμουνιστική και το κλείσιμο των συνόρων προς τη Γιουγκοσλαβία. Εν τω μεταξύ, η 5η Ολομέλεια (Ιανουάριος '49) καθόρι-

σε το χαρακτήρα της επανάστασης ως σοσιαλιστικό, εγκαταλείποντας τον αστικό δημοκρατικό χαρακτήρα. Αλλά ήταν πλέον αργά. Η νέα στρατολογία ήταν αδύνατη. Στρατιωτικές αποτυχίες στη Φλώρινα και αλλού, και παρά την αυτοθυσία και τον ηρωισμό των μαχητών και των μαχητριών του Δ.Σ., η κατάσταση δεν ήταν πλέον αντιστρέψιμη. Τον Απρίλιο του '49 έγιναν μεγάλες εκκαθαριστικές επιχειρήσεις στην Πελοπόννησο, ενώ 70.000 στρατιώτες, βαρύ πυροβολικό, τεθωρακισμένα και αεροπλάνα εξαπέλυσαν φοβερή επίθεση εναντίον των 4.500 ανταρτών της Κεντρικής Ελλάδας. Η ώρα του Βίτσι και του Γράμμου είχε φτάσει: 120.000 στρατιώτες, με πυροβολικό, τεθωρακισμένα και αεροπλάνα, εναντίον των 12.000 μαχητών και μαχητριών του Γράμμου-Βίτσι. Στις 30 Αυγούστου 1949 η τραγική εποποιία του Δημοκρατικού Στρατού είχε φτάσει στο τέλος, αλλά όχι στην κάθαρση.

Απολογισμός: 100.000 έως 150.000 νεκροί. 40.000 εξόριστοι. 20.000 στις φυλακές. Περισσότερες από 5.000 εκτελέσεις. Περισσότεροι από 700.000 πρόσφυγες, διωγμένοι δια της βίας από τα χωριά τους.

Ταύτα μεν τα γενόμενα. Σύμφωνα με τα συμπεράσματα του Θ. Σφήκα: Η άνοδος της Αριστεράς απετέλεσε κίνδυνο για το καθεστώς. Η ελληνική αστική τάξη και οι πολιτικοί της εκπρόσωποι στράφηκαν προς τους ξένους για να σωθούν. Οι ξένοι, ειδικά οι Βρετανοί, ενδιαφέρονταν για τα δικά τους συμφέροντα, μεταξύ των οποίων και οι θαλάσσιες επικοινωνίες με τη Μέση Ανατολή. Στόχος: η εξουδετέρωση του ΕΑΜ, στο οποίο αντιτάχθηκε ένα ενιαίο αστικό μέτωπο. Η πολιτική των εργατικών ήταν συνέχεια της πολιτικής των συντηρητικών, με κάποια «σοσιαλιστικά» εύσημα: δηλαδή πολιτική μεγάλης αποικιοκρατικής δύναμης. Αγγλία και ΗΠΑ ήταν αποφασισ-

μένοι να οδηγήσουν τον εμφύλιο στο τέρας του και πέτυχαν το στόχο τους.

Αλέξανδρος Δάγκας, *Ο χαφιάς - Το κράτος κατά του κομμουνισμού - Συλλογή πληροφοριών από τις υπηρεσίες Ασφαλείας Θεσσαλονίκης, 1927, Ελληνικά Γράμματα, 1995, σσ. 390*

Ο πόλεμος κατά των κομμουνιστών και ευρύτερα της Αριστεράς δεν άρχισε στην κατοχή. Άρχισε ταυτόχρονα με την ανάπτυξη του εργατικού και κομμουνιστικού κινήματος στο μεσοπόλεμο και κατοχυρώθηκε ειδικότερα με το Ιδιώνυμο του Βενιζέλου το 1929. Το βιβλίο του Α. Δάγκα, προϊόν συστηματικής έρευνας των αρχείων αλλά και συλλογής στοιχείων από επιζώντες, ερευνά την κατασταλτική πολιτική του κράτους στη Θεσσαλονίκη και ευρύτερα στη Μακεδονία-Θράκη κατά τη δεκαετία του 1920.

Ο Πρώτος Παγκόσμιος Πόλεμος, η Μικρασιατική Καταστροφή και η συνακόλουθη οικονομική και κοινωνική κρίση, καθώς και η ακτινοβολία της Οκτωβριανής Επανάστασης είχαν ως συνέπεια την ανάπτυξη του εργατικού κινήματος και ιδιαίτερα των καπνεργατών στην περιοχή που ερευνά ο Α. Δάγκας. Στόχος των διωγμών ήταν η διατήρηση του αστικού καθεστώτος (που τότε φυσικά δεν κινδύνευε) και η επιδίωξη της οικονομικά κυρίαρχης τάξης να παραμείνει και πολιτικά κυρίαρχη. Η ανάπτυξη του λαϊκού κινήματος θεωρήθηκε εθνική και κοινωνική απειλή και, όπως σημειώνει ο συγγραφέας, «οι λαϊκές κινητοποιήσεις απασχολούσαν τις αρχές περισσότερο από τους κακοποιούς». Η άνοδος των λαϊκών αγώνων, η ένταση της ταξικής πάλης είχαν ως συνέπεια τη συστηματικότερη οργάνωση

των κατασταλτικών μηχανισμών, με τη βοήθεια σε πείρα και τεχνικά μέσα και ξένων υπηρεσιών, ιδιαίτερα των Βρετανών, αλλά και των Γάλλων και των Αυστριακών. Χωροφυλακή, στρατός, χαφιέδες και καταδότες χρησιμοποιήθηκαν για την παρακολούθηση των αριστερών, για το σπάσιμο απεργιών και γενικά για την καταστολή των λαϊκών αντιδράσεων. Έφοδοι στα σπίτια κομμουνιστών, συλλήψεις και βασανιστήρια εγκαινιάστηκαν από εκείνη την περίοδο.

Ο συγγραφέας περιγράφει τους μηχανισμούς παρακολούθησης και καταστολής. Τη δημιουργία χαφιέδων (έμμισθων μυστικών), καταδοτών και πληροφοριοδοτών από τα εξαθλιωμένα στρώματα, έμμισθων πρακτόρων από μέλη του κινήματος. Κοντά σ' αυτούς οι παρακρατικοί μπράβοι, τόσο του Βενιζέλου όσο και των μοναρχικών. Επί Πάγκαλου αναβαθμίστηκε η τρομοκρατία. Στο επόμενο διάστημα πυροβολούσαν μέχρι και αφισοκολλητές. Το 1929 τέλος ψηφίστηκε το Ιδιώνυμο. Ο φάλαγγας, ο βούρδουλας, οι ακίδες στα νύχια ήταν συνήθη μέχρι θανάτου βασανιστήρια (πρώτος νεκρός ο Π. Ζέκος το 1920). Οι φυλακίσεις και η εκτόπιση ήταν οι συνήθεις μέθοδοι εξουδετέρωσης.

Στην κρατική τρομοκρατία αντιπαρατέθηκε η άμυνα και η επίθεση του κινήματος. Στη Μακεδονία-Θράκη υπήρχαν τότε περίπου 30.000 καπνεργάτες, με τις οικογένειές τους 100.000 άτομα. Επρόκειτο, γράφει ο Δάγκας, για ένα τμήμα της εργατικής τάξης με ταξική και συνδικαλιστική συνείδηση και περηφάνεια, ενταγμένο εν μέρει και επηρεαζόμενο από το κομμουνιστικό κίνημα. Μορφές δράσης ήταν η αντίσταση κατά της αρχής, η ανυπακοή και η άμυνα με βάση την αντίληψη ότι δεν υπάρχει σεβασμός των αστικών ελευθεριών. Οι επιθέσεις κατά των αστυνομικών, των απεργοσπαστών και των χαφιέδων εθεωρούντο δικαιολογημέ-

νες. Ο Α. Δάγκας περιγράφει την ανάπτυξη των πρώτων αυτών τμημάτων του εργατικού κινήματος, το κίνημα των ανέργων, τις μορφές περιφρούρησης, τη δράση των παρανόμων κ.λπ.

Στο δεύτερο μέρος του βιβλίου ερευνάται η πληροφοριοδοτική δράση του Ερημιά, κύριου πληροφοριοδότη της ΥΕΑ στην οργάνωση του ΚΚΕ στη Θεσσαλονίκη το 1927. Δημοσιεύονται όλες οι εκθέσεις του πληροφοριοδότη (73 τον αριθμό), στοιχεία για τη δράση του κόμματος, τη δραστηριότητα του Εργατικού Κέντρου και των συνδικάτων, του αγροτικού κινήματος, της εργατικής βοήθειας, για τη διαφώτιση, τις εκδόσεις κ.λπ. Στο βιβλίο παρατίθεται πλούσιο πρωτογενές υλικό από αρχαία του ΚΚΕ, δικαστικές αποφάσεις, από το Υπ. Δημ. Τάξης, προσωπικές μαρτυρίες αγωνιστών αλλά και μελών των κατασταλτικών μηχανισμών. Τέλος, παρατίθεται χρονολόγιο των εργατικών-πολιτικών κινητοποιήσεων στη Μακεδονία-Θράκη την περίοδο αυτή (απεργίες, συγκεντρώσεις, συλλαλητήρια, κ.λπ.). Κατά το συγγραφέα, η ανάπτυξη του εργατικού και λαϊκού κινήματος, συνέπεια της φτώχειας και της κρίσης, δεν αποτελούσε τότε απειλή για το κοινωνικό καθεστώς. Η καταστολή είχε προληπτικό χαρακτήρα. Ακολούθησε η δικτατορία του Μεταξά, απάντηση στην κρίση των κοινωνικών θεσμών. Αλλά ήδη πλησιάζουμε στην εποχή του πολέμου και της κατοχής.

Κούλα Ξηραδάκη, Σελίδες από τον αντιφασιστικό αγώνα στη Μέση Ανατολή, 1941-1944, Φιλίστωρ, 1996, σσ. 112

Με την είσοδο των Γερμανών, κυβέρνηση και βασιλιάς εγκατέλειψαν την Ελλάδα

και κατέφυγαν στη Μέση Ανατολή, όπου υπό την προστασία και την κηδεμονία των Άγγλων βυσοδομούσαν εναντίον του κινήματος της Αντίστασης με στόχο την αποκατάσταση, μετά τον πόλεμο, της εξουσίας της αστικής τάξης, του βασιλιά και την εξασφάλιση των αγγλικών συμφερόντων. Τα γεγονότα στη Μέση Ανατολή, όπως έμεινε να ονομάζονται, ήταν η πρώτη πράξη της αντεπαναστατικής δραστηριότητας της αντίδρασης. Όπως γράφει η κυρία Ξηραδάκη, για τα γεγονότα ευθύνονται οι Άγγλοι και το παλάτι. Ο Γεώργιος ήταν πειθήνιο όργανο του Φόρεϊν Όφισ. Έκανε ό,τι του έλεγαν, ήταν διατεθειμένος για κάθε υποχώρηση, φτάνει να ξαναγύριζε στην Ελλάδα ως βασιλιάς.

Βασιλιάς, κυβέρνηση Τσουδερού και συνεργάτες της Δικτατορίας κατέφυγαν στην Αίγυπτο. Αλλά τα πλοία του ελληνικού στόλου τα έσωσαν τα πληρώματά τους και τα οδήγησαν στην Αίγυπτο. Στη Μέση Ανατολή συγκροτήθηκαν ελληνικές ένοπλες δυνάμεις και των τριών όπλων. Το αντιστασιακό πνεύμα είχε αρχίσει να κυριαρχεί. Τον Οκτώβριο του 1941 ιδρύθηκε στη Μέση Ανατολή η *Αντιφασιστική Στρατιωτική Οργάνωση* (ΑΣΟ). Οργανώθηκαν οι ναυτεργάτες. Άρχισαν διαφοροποιήσεις στη μεγάλη ελληνική παροικία και ιδρύθηκε ο Ελληνικός Απελευθερωτικός Σύνδεσμος. Μετά το 1943 κύριος εχθρός των Άγγλων και των παλατιανών ήταν το ΕΑΜ. Άρχισε λοιπόν η τρομοκρατία. Πρώτη εκδήλωση: Το κλείσιμο 150 Ελλήνων αξιωματικών στα σύρματα. Εκκαθάριση του σώματος των αξιωματικών. Διάλυση μονάδων. Ίδρυση στρατοπέδων συγκέντρωσης φρουρούμενων από Βρετανούς. Στις 19 Απρίλη του 1944 έγινε η μεγάλη σύγκρουση. Συγκεκριμένα: Το Μάρτιο έγινε γνωστή η ίδρυση της ΠΕΕΑ. Λαός και στρατός (το 90% του στρατού της ξηράς και το 95% του ναυτικού) με υπόμνημά τους ζητού-

σαν το σχηματισμό κυβέρνησης εθνικής ενότητας. Γλύξμπουργκ και Τσώρτσιλ διέταξαν τον αφοπλισμό και τη διάλυση των ενόπλων δυνάμεων. Στρατιώτες και ναύτες αρνήθηκαν να υπακούσουν. Το Πάσχα ο Τσώρτσιλ, σε μήνυμά του προς το ναύαρχο της Μεσογείου Κάνιγκαμ έλεγε: «Βουλιάζετε τον ελληνικό στόλο αν δεν παραδοθεί». Η αντίσταση κράτησε τρεις βδομάδες και τερματίστηκε το τρίτο δεκαήμερο του Απρίλη. Ακολούθησε ο αφοπλισμός, το κλείσιμο σε στρατόπεδα συγκέντρωσης, στρατοδικεία και ναυτοδικεία. Συνολικά 24.600 στρατιώτες, ναύτες και αξιωματικοί κλείστηκαν στα συρματοπλέγματα. Τα στρατοδικεία και τα ναυτοδικεία καταδίκασαν ορισμένους «κινήματιες» σε θάνατο. Οι εκτελέσεις αποφεύχθηκαν χάρι στην κινητοποίηση του λαού.

Τι ζητούσαν οι «κινήματιες»; Ζητούσαν από την κυβέρνηση Τσουδερού να απαντήσει θετικά στην πρόταση της ΠΕΕΑ για ενιαία, πανεθνική κυβέρνηση! Το αίτημά τους ήταν σύμφωνο με τον όλο αποπροσανατολισμό του αντιστασιακού κινήματος στην Ελλάδα: με το καταστροφικό αίτημα για «εθνική κυβέρνηση», όταν ο εθνικός διχασμός (η αντεπανάσταση) είχε ήδη εγκαινιαστεί από τις αντιδραστικές δυνάμεις. Τιμωρήθηκαν γι' αυτό τους το «έγκλημα» από τη Δεξιά. Αλλά, πράγμα απίστευτο, τους αντιστασιακούς της Μέσης Ανατολής τους αποκήρυξε και η αντιπροσωπεία του ΕΑΜ και του ΚΚΕ που είχε πάει στο Κάιρο για να διαπραγματευθεί το σχηματισμό κυβέρνησης «εθνικής ενότητας». Σε τηλεγράφημά της προς τον Τσώρτσιλ, η αντιπροσωπεία εξέφραζε «τον θαυμασμόν της» και τον ευχαριστούσε «διά το ενδιαφέρον του διά την χώραν μας και το μέλλον της». Στη συνέχεια, οι συντάκτες εξέφραζαν τη λύπη τους για τη «λύπη» που του προξένησαν Έλληνες Εαμίτες και κομμουνιστές της Μέσης Ανατολής, «πρόσωπα ανεύθυνα»

που με τις «παράφρονες πράξεις τους» «οδήγησαν εις οδυνηρά και καταστροφικά αποτελέσματα τα οποία πρέπει να καταδικασθούν από πάντας». Και το «τηλεγράφημα του αίσχους» κατέληγε: «Ας είναι βεβαία η Υμετέρα Εξοχότης, ότι θα πράξωμεν παν το δυνατόν όπως επιτύχωμεν την εθνικήν ενότητα» κ.λπ., κ.λπ.

Το «τηλεγράφημα» που δείχνει τον αποπροσανατολισμό και την ανικανότητα της Εαμικής-κομμουνιστικής ηγεσίας, δεν περιλαμβάνεται στο βιβλίο της κυρίας Ξηραδάκη (γν' αυτό, βλ. το βιβλίο μου *Ρήξη ή Ενσωμάτωση*, κεφ. 12). Αλλά το βιβλίο περιέχει πλούτο στοιχείων, γεγονότων, αφηγήσεων, ντοκουμέντων, βιογραφικά αγωνιστριών και αγωνιστών. Συνολικά δίνει μια συγκεκριμένη εικόνα της κατάστασης της παροικίας, των ενόπλων δυνάμεων και των ραδιοηχημάτων των Άγγλων, του βασιλιά και των αγγλόδουλων πολιτικών. Η επιστροφή των αστών και του βασιλιά προετοιμαζόταν στη Μέση Ανατολή και οι Άγγλοι ήταν αποφασισμένοι να τσακίσουν με τα όπλα το Εαμικό κίνημα. Στο μεταξύ η εαμική ηγεσία και η ηγεσία του ΚΚΕ εκλιπαρούσαν τη συμμετοχή τους στην κυβέρνηση «εθνικής ενότητας»: στο δούρειο ίππο αντεπανάστασης!

Δημήτρης Καραθάνος, Αντίο Καπετάνιε. Μια ζωντανή μαρτυρία για τις τελευταίες στιγμές του Άρη Βελουχιώτη, Φιλίστωρ 1996, σσ. 154

Σκιαγράφησα, με βάση το βιβλίο του Θ. Σφήκα, τα γεγονότα που οδήγησαν στον επαναπατρισμό της κυβέρνησης «εθνικής ενότητας», στην υποδοχή των Άγγλων ως συμμάχων και «ελευθερωτών» το Δεκέμβρη και την παράδοση του Εαμικού κινήματος με τη συμφωνία της Βάρκιζας. Ο μονόπλευ-

ρος εμφύλιος πόλεμος είχε αρχίσει. Κορυφαία στιγμή της τραγωδίας ήταν η εξόντωση του «πρωτοκαπετάνιου του ΕΛΑΣ», του Άρη Βελουχιώτη.

Στις 12/2/45 υπογράφηκε η Συμφωνία της Βάρκιζας. Το Μάρτη πραγματοποιήθηκε η αποστράτευση του ΕΛΑΣ και η παράδοση των όπλων. Κατά την ηγεσία του ΕΑΜ, η συμφωνία της Βάρκιζας, γράφει ο Δ. Καραθάνος, αποτελούσε *επίτευγμα*, επειδή εξασφάλιζε τη δημοκρατική εξέλιξη στην πατρίδα μας. Εντούτοις, οι αντάρτες δυσπιστούσαν. Πρώτος ο Άρης δεν δέχτηκε την ηττοπαθή αυτή ερμηνεία και τις συνακόλουθες αυταπάτες. Την τραγωδία του Άρη εξιστορεί, σημείο προς σημείο, με συγκίνηση και αντικειμενικότητα, ο σύντροφός του Δ. Καραθάνος, που τον ακολούθησε μετά τη συμφωνία της Βάρκιζας μέχρι το τραγικό τέλος του.

Στις 13 του Γενάρη, πριν την υπογραφή της Συμφωνίας της Βάρκιζας, σε συνάντηση στη Λαμία, ο Άρης ξεκαθάρισε τη θέση του: Έβλεπε την ανάγκη να συνεχιστεί ο ένοπλος αγώνας. «Εμείς παλιά μας τέχνη κόσκινο». Εξάλλου, παρά την ανακωχή, οι Άγγλοι συνέχιζαν τον πόλεμο κατά του ΕΛΑΣ και είχαν ήδη υποστεί μια ήττα στις Θερμοπύλες. Ο Άρης στη συνέχεια χαρακτήρισε λάθος τη συμφωνία της Βάρκιζας, λάθος χειρότερο από το Λίβανο και την Καζέρτα. «Γιατί να πάμε εμείς στη Μέση Ανατολή», ρωτούσε. Και πρόβλεπε ότι «σε λίγες βδομάδες οι φυλακές της χώρας θα γεμίσουν από αγωνιστές». Κατά τον Άρη, είχε χαθεί η μάχη της Αθήνας. Δεν είχε χαθεί ο πόλεμος. Έπρεπε συνεπώς να συνεχιστεί ο πόλεμος εναντίον των Άγγλων και της Δεξιάς.

Η προοπτική του Άρη ήταν διαμετρικά αντίθετη με τις αυταπάτες της ηγεσίας του ΚΚΕ. Εντούτοις, ο ίδιος τόνιζε, όπως σημειώνει ο Δ. Καραθάνος: «Δεν θα βαδίσω

ενάντια στο Κόμμα. Να το σώσω από το γκρεμό θέλω». Φυσικά η ηγεσία ποτέ δεν έλαβε υπόψη τις απόψεις του Άρη. Ο ίδιος συγκρότησε ένοπλο τμήμα το Μάρτιο. Θέλοντας όμως να βοηθήσει το Κόμμα και να μην έλθει σε ρήξη με την ηγεσία, ζήτησε και πέτυχε συνάντηση με αντιπροσωπεία του Π.Γ. Η αντιπροσωπεία του ζήτησε, πιστή στη συμφωνία της Βάρκιζας, να μη γίνει φανερό η ύπαρξη του ένοπλου τμήματος. Ταυτόχρονα δεσμεύτηκαν να του στείλουν φύλλο σύνδεσης, ώστε να περάσει τα σύνορα και να εκθέσει τις απόψεις του στα αδελφά κόμματα.

Έτσι άρχισε η πορεία προς τα αλβανικά σύνορα. Ο Δ. Καραθάνος περιγράφει, μέρα τη μέρα, αυτή την επιική και τραγική πορεία. Το ξαναζωντάνεμα του θρύλου του Άρη. Την προσχώρηση παλαιών ανταρτών στο τμήμα του. Την υποδοχή του στα χωριά. Την πίστη των ανταρτών στην ορθότητα της άποψής του. Αλλά και τις ταλαιπωρίες, τα χιόνια, τους κινδύνους. Τις συνέπειες της κομματικής γραμμής (κρυφής ακόμα): «ούτε ψωμί, ούτε νερό, ούτε στέγη στον Άρη». Ο Άρης τήρησε τις δεσμεύσεις του. Δεν χτύπησε το Καρπενήσι. Δεν χτύπησε την Κόνιτσα, παρά το ότι είχε τη δυνατότητα. (Όπου περνούσε, παλιοί αντάρτες του ΕΛΑΣ και στελέχη του ΚΚΕ προσχωρούσαν στο τμήμα του.) Το τμήμα προχωρούσε προς την Αλβανία, περιμένοντας το φύλλο πορείας. Εντέλει, το ΠΓ *εξαπάτησε* τον Άρη. Δεν έστειλε ποτέ το φύλλο πορείας. Έδωσε εντολή στις οργανώσεις να μη δίδουν καμιά βοήθεια στον Άρη.

Ο Άρης μπορούσε να περάσει στην Αλβανία και να σωθεί, τονίζει ο Δ. Καραθάνος. Οι Αλβανοί, εξάλλου, ήταν υπέρ της συνέχισης του ένοπλου αγώνα. Έμεινε, εντούτοις, συνεπής με τον εαυτό του, για να συνεχίσει τον αγώνα στο εσωτερικό.

Έτσι άρχισε τώρα η αντίστροφη πορεία προς το Νότο, από την ίδια διαδρομή. Αλλά τώρα οι κάτοικοι των χωριών ήταν μουνδιασμένοι και παρόλ' αυτά νέοι αγωνιστές προσχωρούσαν στο τμήμα του. Εν τω μεταξύ έγινε γνωστή η επιστροφή του Ζαχαριάδη από το Νταχάου. Η αισιοδοξία του Άρη αναπτερώθηκε. Ήθελε να κατέβει στην Αθήνα, να συζητήσει με τον Ζαχαριάδη. Του είχε εμπιστοσύνη. «Όποια απόφαση κι αν πάρουν θα πειθαρχήσω. Ακόμα κι αν η απόφαση είναι να σταθώ να με εκτελέσουν, κι αυτό θα το δεχτώ. Ας με ακούσει πρώτα ο Νίκος, κι ας μ' εκτελέσουν μετά».

Η πορεία προς τη Ρούμελη συνεχίστηκε. Ενέδρες, μάχες, κατατρεγμοί. Εν τω μεταξύ στο *Ριζοσπάστη* είχε δημοσιευτεί άρθρο του Ζαχαριάδη που τόνιζε: «Και όσοι δικοί μας συνεχίζουν να αντιδρούν στη Βάρκιζα, εμείς θα τους χτυπήσουμε και θα τους απομονώσουμε». Ο Άρης διάβασε το άρθρο του Ζαχαριάδη. Όπως γράφει ο Καραθάνος, όλοι πίστευαν ότι ο Άρης έμαθε την αποκλήρυξή του από το κόμμα από έναν παλιό αντάρτη.

Ο Δ. Καραθάνος υποστηρίζει ότι ο Άρης δεν αυτοκτόνησε φοβούμενος ότι θα συλληφθεί ζωντανός ή από απογοήτευση. «Ο θάνατός του, που θυμίζει εικόνα κορυφαίας πράξης αρχαίας τραγωδίας, ήταν πράξη έντονης διαμαρτυρίας του Άρη, γιατί το Κόμμα του, το Κομμουνιστικό Κόμμα Ελλάδας, με τον ηγέτη του, τον Νίκο Ζαχαριάδη, τον καταδίκασε αναπολόγητο σε έναν επαίσχυντο πολιτικό θάνατο». Το γεγονός είναι ότι ο Άρης, κυκλωμένος σε μια χαράδρα, αυτοκτόνησε. Στη συνέχεια αυτοκτόνησε και ο σύντροφός του Τζαβέλλας. Τα κεφάλια τους οι νικητές τα κρέμασαν σε ένα φανοστάτη των Τριτάτων.

Το βιβλίο του Καραθάνου είναι ένα τραγικό ντοκουμέντο. Εδώ δεν ήταν δυνα-

τόν να δώσω τίποτα από το μεγαλείο, τις κακουχίες, τον ηρωισμό και το τραγικό τέλος του τμήματος του Άρη και του ίδιου του πρωτοκαπετάνιου του ΕΛΑΣ. Ο συγγραφέας καταγράφει, εξιστορεί. Δεν κατηγορεί και δεν κάνει τον έξυπνο. Τον εκ των υστέρων προφήτη. Αλλά αξίζει να παραθέσω την «προφητεία» του αντάρτη Νικητάρη: «Α ρε Θανάση! Δεν φανταζόμουν να σου τη σκάσει έτσι ο Σιάντος» (Θανάσης, ως γνωστόν, ήταν το πραγματικό όνομα του Άρη).

Γιάννη Μανούσακα, *Εμφύλιος, στη σκιά της Ακροναυπλίας, Δωδώνη 1986, σσ. 427*

Και τώρα ένα σχετικά παλαιό βιβλίο του Γιάννη Μανούσακα. Γιατί; Επειδή από την άλλη άκρη, την Κρήτη, καταγράφει τα ίδια φαινόμενα αναποφασιστικότητας και αποπροσανατολισμού της ηγεσίας του ΚΚΕ και ταυτόχρονα τον ηρωικό και τραγικό αγώνα του Δ.Σ. της Κρήτης, καθώς και τους αγώνες των αριστερών συνολικά.

Ο Μανούσακας, κρητικός, παλαιός Ακροναυπιώτης, βρέθηκε μετά την παράδοση των όπλων από τον ΕΛΑΣ στη Λάρισα. Είχαν αρχίσει κι εκεί οι διώξεις και οι φόννοι. Οι δοσίλογοι είχαν σηκώσει κεφάλι. Οι καπεταναίοι, από την πλευρά τους, πίεζαν να συγκροτηθεί δύναμη που θα εξουδετέρωνε τη συμμορία του Σούρλα. Η κομματική οργάνωση, αντίθετα, αρνιόταν και στιγματίζε όσους διαφωνούσαν με τη Βάρκιζα, την οποία —γράφει ο Μανούσακας— οι αγωνιστές θεωρούσαν «φάκα».

Στη συνέχεια ο Μανούσακας έφυγε για την Κρήτη. Ιδιομορφία του νησιού: αντικομμουνιστές εδώ ήταν οι βενιζελικοί, με τους οποίους μπορούσαν να γίνουν κάποι-

ες επαφές και συνεννοήσεις. Ο Μανούσακας περιγράφει το μαχητικό, αντάρτικο πνεύμα των αγωνιστών. Ο ΕΛΑΣ της Κρήτης δεν είχε παραδώσει τα όπλα του. Ο κόσμος ήθελε συνέχεια του αγώνα. Αλλά η ηγεσία ταλαντευόταν. Το ισχυρό λαϊκό κίνημα της Κρήτης, υποστηρίζει ο συγγραφέας, μπορούσε να σπάσει την τρομοκρατία. Αλλά η αλλοπρόσκληση πολιτική της ηγεσίας επέτρεψε στη Δεξιά να οργανώσει το κράτος και το παρακράτος. Γενικότερα στην Ελλάδα, σημειώνει ο Μανούσακας, κυριαρχούσε ακόμα η Αριστερά. Οι στρατιώτες ήταν στην πλειοψηφία τους αριστεροί. Αλλά: Ο Μανούσακας παραθέτει τα λόγια της Χρύσας Χατζηβασιλείου, ηγετικού στελέχους του ΚΚΕ: «Δεν οργανώνουμε ένοπλο αγώνα. Θα βγάλουμε λίγες ένοπλες ομάδες έτσι που να αναγκάσουμε τη Δεξιά και τους Εγγλέζους να εφαρμόσουν τη συμφωνία της Βάρκιζας». Το αντάρτικο, μέσον εκβιασμού!

Στην Κρήτη, σημειώνει ο Μανούσακας, υπήρχαν τεράστιες δυνατότητες. Οι στρατιώτες ζητούσαν να βγουν αντάρτες. Στο Ρέθυμνο υπήρχαν περίπου 3.000 στρατιώτες, αριστεροί στην πλειοψηφία τους. Είχαν επεξεργαστεί σχέδιο κατάληψης του νησιού. Αλλά με το χάσιμο του χρόνου, εντεινόταν η τρομοκρατία. Είχαν αρχίσει οι δολοφονίες. Η παλαϊκή απεργία της Κρήτης που μπορούσε να μετατραπεί σε εξέγερση προδόθηκε με το συμβιβασμό της ηγεσίας: «Φτιάξαν επιτροπή συμφιλίωσης και έπεισαν τους 7.000 ένοπλους να πάνε στα σπίτια τους». Έτσι έσωσαν την εξουσία της Δεξιάς. Πρώτα οι αριστεροί ζητούσαν να βγουν στο βουνό. «Τώρα φοβούνται τα βουνά και δεν θέλουν το όπλο».

Γιατί όμως καθυστερήσαμε ενάμιση-δυο χρόνια, που μας έφερε εμάς πίσω και έβαλε τον αντίπαλο μπροστά, διερωτάται ο συγ-

γγραφείας. Το κόμμα, γράφει γενικεύοντας, έδωξε τους δηλώσεις, αχρήστευσε χιλιάδες αξιωματικούς, στελέχη της ΕΠΟΝ. Σβύστηκαν τα μισά μέλη του κόμματος (με την ανακαταγραφή του Ζαχαριάδη). Έτσι χάθηκε η ευκαιρία... Καθυστερημένα έστω, και με παλινωδίες, έγιναν εντούτοις προσπάθειες για δημιουργία αντάρτικου. Και παρά την καθυστέρηση και την τρομοκρατία (στρατός, χωροφυλακή, Μάηδες, Γυπαρδαίοι, συμμορίες της Δεξιιάς) το αντάρτικο αναπτύχθηκε σ' ολόκληρη την Κρήτη. Ο Μανούσας περιγράφει με καταπληκτική γλώσσα (ταγκάκης αυτός) την εποποιία του Δημοκρατικού Στρατού της Κρήτης. Τις μάχες που κέρδισε, την αγάπη του λαού, αλλά και το βαθμιαίο αποδεκατισμό του, την πείνα, το κρύο, τις χωρίς ελπίδα τελευταίες μάχες και την τελική εξόντωση του αντάρτικου της Δυτικής Κρήτης στο φαράγγι της Σαμαριάς.

Αυτό που εντυπωσιάζει στην τραγική αυτή εποποιία είναι η μνήμη και οι συγγραφικές αρετές του αυτοδίδακτου συγγραφέα, όπως και η διεισδυτικότητα της σκέψης του, η αποφασιστικότητα και η σφαιρική αντάρτικη «πονηριά» του. Οι πολιτικές εκτιμήσεις του γι' αυτή την περίοδο συμπίπτουν με αυτές που σημειώσαμε ως τώρα. Αλλά ο Μανούσας κρίνει όχι μόνο καταστάσεις, αλλά και ανθρώπους. Και ενώ δίκαια αναδεικνύει τον ηρωισμό του Βίγλη, την ευγένεια και την παληκαριά του Χατζηαγγελή ή του Χατζηγηγόρη, είναι τρομερά αρνητικός για το δολοφονημένο γραμματέα της περιοχής Κρήτης, τον Τσιτίλο, όπως και για τον Παπαδομιχελάκη. Δεν γνώρισα τον Τσιτίλο και δεν ξέρω αν ο Μανούσας τον αδικεί. Γνώρισα όμως στη φυλακή τον Παπαδομιχελάκη. Είχε πράγματι ένα «ύφος». Αλλά και αυτόν ίσως τον αδικεί ο Μανούσας.

Βασίλης Αποστολόπουλος, *Το χρονικό μιας εποποιίας. Ο ΔΣΕ στη Ρούμελη, Σύγχρονη Εποχή, 1995, σσ. 270*

Αντίθετα με τον Μανούσας, ο Αποστολόπουλος θυμάται, καταγράφει, δεν κρίνει: «Σκοπός μου να δώσω με υπευθυνότητα και τεκμηριωμένα, όσο είναι εφικτό, τα γεγονότα μιας τριχρονής περιόδου, κι όχι να βγάλω συμπεράσματα» (ο μόνος στον οποίον αναφέρεται αρνητικά είναι ο Γούσιας). Σέβομαι την επιλογή του δασκάλου Αποστολόπουλου. Και προπαντός σέβομαι το έργο του, πραγματικό χρονικό μιας τραγικής εποποιίας. Η αφήγηση του Αποστολόπουλου είναι λεπτομερειακή και ακριβολογμένη, αλλά δεν είναι ψυχρή. Τη θερμαίνει μια διακριτική ευγένεια, ένας αντιφιλολογικός συναισθηματισμός, μια μεγαλοψυχία. Ο δάσκαλος περιγράφει ηρωικές, μεγαλειώδεις πράξεις. Αλλά δεν κρύβει και τις ανθρώπινες αδυναμίες.

Ο Αποστολόπουλος συγκρίνει τον ΕΛΑΣ με το ΔΣ: «Τότε είμασταν αματωμένη πρωτοπορία της πλειοψηφίας. Νιώθαμε πίσω από την πλάτη μας ολόκληρο λαό. Τώρα;» Αυτή η τραγική διαφορά του εμφύλιου αναδεικνύεται μέσα από ολόκληρη την αφήγηση του Αποστολόπουλου. Και αναλογιζόμενος την ήττα, σημειώνει: «Οι άλλοι πάλαψαν και νίκησαν όχι για να σωθεί ο τόπος, μα για να παραδοθεί στην ξένη υποτέλεια». Βέβαια δεν ήταν μόνον αυτό: το πρωταρχικό ήταν να σωθεί το άγιο αστικό καθεστώς μας.

Μετά την κατοχή, γράφει ο Αποστολόπουλος, υπήρχαν δυο κράτη: το ελληνικό και το αγγλικό υπερκράτος. Μετά ήρθαν και οι Αμερικανοί. Αναφέρεται στη συνέχεια στο Δεκέμβρη, στην τρομοκρατία, στον εξαναγκασμό των αγωνιστών να ξαναπάρουν τα βουνά, στην ίδρυση του Αρχηγείου της Δυτικής Στερεάς (18/1/47) και του Γενι-

κού Αρχηγείου του ΔΣΕ (27/12/46). Στη συνέχεια, το βιβλίο περνάει στον ένοπλο αγώνα. Στην επιχείρηση Τέρμινους (άνοιξη '47) στην οποία μετείχε στρατός, ΛΟΚ, χωροφυλακή, εθνοφρουροί, αεροπλάνα και πυροβολικό, και κατά την οποία σκοτώθηκαν 1.300 αντάρτες, από σφάλματα του αρχηγείου Κόζιακα. Ο συγγραφέας περνάει μετά στην 3η Ολομέλεια (Σεπτέμβρης '47), στο σύνθημα του Ζαχαριάδη «Όλοι στ' άρματα, όλα για τη νίκη» και στα μεγαλεπίβολα σχέδια που χρειάζονταν 50-60 χιλιάδες αντάρτες, ενώ τότε υπήρχαν μόλις 18.000. Περιγράφει συγκρούσεις, μάχες και τον απαράμιλλο ηρωισμό των ανταρτών. Ακολουθεί η «μεγάλη πορεία» 4.000 ανταρτών προς την Ήπειρο με επικεφαλής τον Γιώτη (τον Χαρίλαο Φλωράκη). Στόχος ήταν η κατάληψη της περιοχής του Μετσόβου, η αποκοπή της Ηπείρου και η κατάληψη της Κόνιτσας που θα αποτελούσε την πρωτεύουσα της «ελεύθερης Ελλάδας»!

Οι αντάρτες πέρασαν μέσα σε φοβερές συνθήκες την Κατάρρα. Η περιοχή όμως έμεινε τελικά στα χέρια του στρατού. Το σχέδιο του Ζαχαριάδη απέτυχε. Κατά το στρατηγό Τσακαλώτο, αιτία ήταν η «κακή, ερασιτεχνική κατανομή των δυνάμεων». Έτσι αρχίζει, μέσα σε απερίγραπτα σκληρές συνθήκες, η επιστροφή προς τη Ρούμελη και το πέρασμα (πάλι) της Κατάρρας. Ο στρατός κρατούσε τα περάσματα. Βροχή, ενέδρες, χιονοθύελλες, πείνα. Συνολικά δύο μήνες, 1.000 χιλιόμετρα πορεία μέχρι την επιστροφή στη Ρούμελη.

Το Δεκέμβριο του '47 καταστρώθηκε σχέδιο να χτυπηθεί το Αγρίνιο. Αλλά από τα αποδεκατισμένα, έρημα χωριά, δεν ήταν εύκολο να γίνει στρατολογία. Ο Αποστολόπουλος περιγράφει μάχες, την κατάληψη της Αράχωβας, σκοτωμούς, τη φιλοξενία των χωρικών (όπου υπήρχαν)! Έτσι φτά-

νουμε στη συγκρότηση της Δημοκρατικής Κυβέρνησης (24/12/47). Στη συνέχεια ο συγγραφέας καταγράφει κάποιες από τις τραγικότερες σκηνές του εμφυλίου. Παρόλο που ο χώρος δεν επιτρέπει, θα παραθέσω λίγες φράσεις από το βιβλίο. Ως τις αρχές του '48, γράφει ο Αποστολόπουλος, ο ΔΣΕ είχε γερές βάσεις και ρωμαλέο στρατιωτικό δυναμικό. Όμως η εκκένωση των χωριών, ο εκπατρισμός και οι εξορίες, στέρεψαν τις πηγές που τον τροφοδοτούσαν με έμψυχο υλικό. Έτσι βρέθηκαν στην ανάγκη να στρατολογήσουν νέες κοπέλες: «Οι νόμοι του πολέμου είναι απάνθρωποι». Κι ο δάσκαλος συνεχίζει: «Σε τέτοιο εφιαλτικό σκηνικό θα παίξουν το ρόλο τους οι τριακόσιες χωριατοπούλες, μακριά από μαρξισμούς και άλλους ιδεολογικούς σκοπούς. Σίγουρα προσόντα τους είναι η αγροτική αντοχή, η σκληρότητα, η λιτότητα, η υπακοή στο αντρικό κατεστημένο». Ο ίδιος πήρε διαταγή να ετοιμάσει «για το Μολώχ του εμφυλίου σπαραγμού τις τριακόσιες χωριατοπούλες», που ζούνε τώρα «μια σελίδα της πικρής τους νιότης που η κατάληξή της θα είναι η συμμετοχή στον εμφύλιο σπαραγμό». Οι κοπέλες «δεν εγκατέλειψαν τη θέση τους και πότισαν τη Ρούμελη με το παρθενικό τους αίμα». Κι ο δάσκαλος συνθέτει το «δίκαιο έπαινο»: «Στις μάχες στάθηκαν ισοδύναμες με τους άντρες, τους ξεπερνούσαν και τους έσερναν σ' αποκοτιές. Δεν λιποτάκτησαν, όπως περίμεναν πολλοί. Διάλεξαν τη χαρά για μια μελλοντική απελευθέρωση, το μεγαλείο του αγώνα για ένα καλύτερο μέλλον. Στάθηκαν ανυποχώρητες και ακλόνητες στις ιδέες τους, στις ηθικές αρχές της ζωής του Δημοκρατικού Στρατού. Η πατρίδα πρέπει να στήσει το μνημείο της ελληνίδας αντάρτισσας, σε στάση εξόρμησης, με τα μαλλιά τους να τα παίρνει ο άνεμος και να κρατά το αυτόματο

στην αγκαλιά με τη χάρη που θα κρατούσε το παιδί της».

Ακολουθεί η συνέχεια της Οδύσσειας του Δημοκρατικού Στρατού. Τα σχέδια για την εξόντωσή του. Οι ατέλειωτες πορείες. Η εγκατάλειψη της Ρούμελης. Το πέρασμα στο Βάλτο-Ευρυτανία. Οι εκκαθαριστικές στα Άγραφα. Η επιστροφή στη Ρούμελη (100 ημέρες, 93 νύχτες πορείας). Μάχες. Η επιχείρηση-κατάληψη της Καρδίτσας. Η κατάληψη του Καρπενησιού. Η πορεία προς Άγραφα. Η διείσδυση προς την Ήπειρο (Μάρτης '49). Ελιγμός και επιστροφή στη Ρούμελη κ.λπ. Δεν τολμώ να καταγράψω έστω κι ένα ελάχιστο χωρίο απ' αυτή την εποποιία. Μόνο με το διάβασμα του βιβλίου μπορεί κανείς να συλλάβει το μεγαλείο και την τραγωδία του Δ.Σ. Εν τω μεταξύ έγινε νέα εκκαθαριστική επιχείρηση στη Ρούμελη με το όνομα Κυνηγός: 40.000 στρατιώτες, 90 πυροβόλα και 60 αεροπλάνα εναντίον λίγων και εξαντλημένων ανταρτών. Το Μάη του '49 νέα επιχείρηση, πανστρατιά του Τσακαλώτου: 70.000 άντρες, 140 πυροβόλα, 60 αεροπλάνα, τεθωρακισμένα, άρματα μάχης, εναντίον των 1.000 ανταρτών της II Μεραρχίας του Διαμαντή. Έτσι «φτάνουμε στο τέρας της πολυαίμακτης μα αληθινής ιστορίας του Δημοκρατικού Στρατού στη Ρούμελη, από το 1946 ως το 1949».

Β. Βαρδινογιάννη - Π. Αρώνη, Οι μισοί στα σίδερα, Φιλίστωρ, 1996, σσ. 592

Οι συγγραφείς αυτού του βιβλίου είναι αγωνιστές με χρόνια φυλακές, εξορίες και αγώνες (ο Β. Βαρδινογιάννης είναι από τους βασικούς συντελεστές της μεγάλης δραπέτευσης από τα Βούρλα). Το βιβλίο αποτελείται από αφηγήσεις-μαρτυρίες αγωνιστών που

«έζησαν στα σίδερα» ή αγωνιστών που μιλούν για εκτελεσμένους. Πραγματικά δεν είναι δυνατόν να παρουσιάσω αυτό το βιβλίο της θυσίας, των μαρτυριών, της αντοχής, του ηρωισμού, των ατομικών και των οικογενειακών τραγωδιών. Το μόνο που μπορώ να πω είναι: διαβάστε αυτό το βιβλίο. Εν πάσει περιπτώσει, θα επισημάνω τα κύρια σημεία του.

Απελευθέρωση. Δεκέμβρης. Οι αντιστασιακοί εκτός νόμου. Διώξεις, σκηνοθετημένες δίκες, καταδίκες σε θάνατο. Το Δεκέμβρη του '45, βρίσκονταν ήδη στη φυλακή 17.984 μέλη του ΕΑΜ-ΕΛΑΣ. Στο μεταξύ φούντωνε το δολοφονικό όργιο. Από την Ακρόπολη (23/3/47): 27 δολοφονημένοι στο Γύθειο, 8 στους Μολάους, 18 στον Άγιο Δημήτριο. Οι συμμορίες δολοφονούσαν με την ανοχή του «νόμιμου» κράτους. Στις 17/6/45 κρέμασαν τα κεφάλια του Άρη και τον Τζαβέλλα στα Τρίκαλα, επί υπουργίας του φιλόσοφου Κ. Τσάτσου. Οι σελίδες των εφημερίδων της εποχής καταγράφουν καθημερινά δολοφονίες και εκτελέσεις. Οι εκτελέσεις συνεχίστηκαν και μετά τη λήξη του εμφύλιου τον Οκτώβρη του '49, αλλά και μετά την απόφαση του ΟΗΕ (26/9/49) για σταμάτημα των εκτελέσεων. Το 1952 εκτελέστηκαν οι Μπελογιάννης, Μπάτσος, Αργυριάδης και Καλούμενος και τον Αύγουστο του '53 ο Πλουμπίδης.

Οι κρατούμενοι, θανατοποινίτες και μη, αντιμετώπιζαν το δίλημμα: υποταγή ή εξόντωση. Αγωνιστές μιλούν για τη Γυάρο, το Μακρονήσι, τον Αη Στράτη, την Ικαρία, τη Χίο, το Τρίκερι. Για τους τόπους που φυλακίστηκαν, εξορίστηκαν, βασανίστηκαν και εξοντώθηκαν χιλιάδες αγωνιστές. Για βασανιστήρια, βιασμούς (165 σε 13 μήνες), απόπειρες αυτοκτονίας, τρελλούς. Για το δράμα των οικογενειών και των μανάδων. Για τις μαζικές δίκες της αεροπορίας (8 θανατικές καταδίκες) και του ναυτικού (20 εκτελέσεις, 4 μέρες μόλις μετά την έκδοση της απόφα-

σης). Στη συνέχεια καταγράφονται μαρτυρίες για τη Γυνάρο: καθημερινή αργαρεία, βασανιστήρια, πείνα. 61 θάνατοι από το 1947 ως το 1950. Ακολουθεί το άλλο κολαστήριο, της Μακρονήσου. 10.000 πολιτικοί εξόριστοι. Στρατιώτες. «Διαπαιδαγώγηση». Βασανιστήρια και δολοφονίες. Ακολουθούν ο Άη-Στράτης (95 νεκροί), το Τρίκερι, η Λάρισα. Ένα μεγάλο μέρος του βιβλίου αναφέρεται στους μελλοθάνατους που «παρήγαγε» η «βιομηχανία θανατοπονητών». Με τον εμφύλιο άρχισαν να εκτελούν αγωνιστές της Αντίστασης. Το Μάρτη του '48 αποφασίστηκε η συνολική εξόντωσή τους. Αντιγράφω: «Κατόπιν της ληφθείσης υπό της κυβερνήσεως αποφάσεως όπως εκτελέσει όλους τους εις θάνατον καταδικασθέντας από τα διάφορα κακουργοδικεία διά τα διαπραχθέντα και χαρακτηρισθέντα εγκλήματα της περιόδου της Κατοχής και τον Δεκέμβριο 1944» (Βήμα, 19/3/48). Ακολούθησε όργιο μαζικών εκτελέσεων, παράλληλα με τις εκτελέσεις μαχητών του Δημοκρατικού Στρατού.

Οι «μαρτυρίες» του βιβλίου αναφέρονται στις ομάδες συμβίωσης, στα δράματα των οικογενειών και σε πολλές άλλες πλευρές του «αρχιπελάγους» των ελληνικών κολαστηρίων. Αντί για μια ανούσια καταγραφή, θα παραθέσω δυο χωρία από το βιβλίο. Πρώτα, η αφήγηση του Γ. Γραμματικάκη (Αστραπόγιαννου), παλαιού συγκρατούμενού μου: «Το Μάρτη του 1947, στην περιφέρεια Γεράκι Σπάρτης, οι συμμορίες Πανλάκου Γερακάρη μπήκαν στο χωριό μου και σκότωσαν 18 γέροντες γονείς των αγωνιστών της Αντίστασης. Εμείς είμαστε επτά αδέρφια, όλοι αγωνιστές της Αντίστασης και μας είχαν και τους επτά στις φυλακές και στην εξορία. Μεταξύ των 19 που 'σφαζαν ήτανε κι ο πατέρας μας 80 χρόνων και η μάνα μας, 65 χρόνων. Τους έσφαξε ο ίδιος ο Γερακάρης.

Έμαθα πως η μάνα μου είχε κρυφτεί στο

βάθος του υπογείου. Όταν ο Γερακάρης είχε σφάξει τους 17 και ετοιμαζόταν να φύγει, διαπίστωσε πως λείπει η μάνα μου και φωνάζει: — Πού είναι η Πάτρα; (έτσι λέγαν τη μάνα μου). Την έφεραν. Αυτή του λέει: — Τα παιδιά μου πολέμησαν για τη λευτεριά της πατρίδας. Θέλω να με σφάξεις εδώ, κοντά στον άντρα μου». Και μια μαρτυρία κρατουμένου για τις εκτελέσεις στο Γουδί: «Η απόσταση που μας χώριζε από τον τόπο της εκτέλεσης ήταν περίπου 400 μέτρα. Η διαδρομή που ακολουθούσαν τα καμiónια με τους υπό εκτέλεση μελλοθανάτους ήταν η οδός Μεσογείων. Στο ύψος του κτιρίου της φυλακής-σανατόριο έστριβαν δεξιά, για την περιοχή Γουδί, στους πρόποδες του Υμηττού. Έτσι περνούσαν πλάι από το κτίριο της φυλακής. Ακούγαμε τα τραγούδια των μελλοθανάτων, τις ριπές του εκτελεστικού αποσπάσματος. Από τις χαρακτηριστικές βολές δε, μέσα στην πρωινή ησυχία, ξέραμε και τον αριθμό των εκτελεσμένων».

Αυτά για τα μαρτύρια του λαού της Αριστεράς. Και μια παρατήρηση: Στον πρόλογο του βιβλίου οι δύο φίλοι συγγραφείς γράφουν: «Σαράντα πέντε χρόνια απ' τη λήξη του Εμφυλίου Πολέμου, όταν κυριαρχεί πλέον το πνεύμα της εθνικής συμφιλίωσης, πιστεύουμε πως μπορούμε να προσεγγίσουμε τα δραματικά γεγονότα των μεταπολεμικών χρόνων με ένα κοινό, εθνικό κριτήριο». Ομολογώ ότι δεν καταλαβαίνω πώς μπορεί να υπάρξει κοινό εθνικό κριτήριο!

Μιχάλης Κύρκος, Πίσω από τα κάγκελα. Ο διωγμός της εθνικής αντίστασης 1947-1950. Ένα ιστορικό ντοκουμέντο, Φιλίστωρ, 1966, σσ. 212

Ο Μιχάλης Κύρκος, αστός πολιτικός,

υπουργός σε προπολεμική κυβέρνηση, προσχώρησε στην Αριστερά. Με τον Γεώ. Αυγερόπουλο και τον Αλκ. Λούλη ίδρυσαν το 1945 το Δημοκρατικό Ριζοσπαστικό Κόμμα. Αργότερα μετείχε στην ηγεσία της ΕΔΑ και υπήρξε διευθυντής και αρθρογράφος της *Ελεύθερης Πατρίδας*.

Ο Μ. Κύρκος πιάστηκε από την Ασφάλεια στις 27/10/47. Παραπέμφθηκε στο στρατοδικείο με κατηγορίες που συνεπάγονταν την ποινή του θανάτου. Στο βιβλίο του περιγράφει απλά και με γλαφυρό, αλλά και συχνά δραματικό ύφος, την προσωπική του περιπέτεια, τη ζωή στις φυλακές, τη γνωριμία του με νέους αγωνιστές, τις διώξεις, τα στρατοδικεία, τις εκτελέσεις και τελικά τον «Παρθενώνα της Μακρονήσου». Και φυσικά όλα αυτά στο γενικότερο πολιτικό πλαίσιο και με τη γνώση του έμπειρου πολιτικού.

Ο Μιχάλης Κύρκος διαφώνησε με την ηγεσία της ΕΔΑ. Μαζί με τον Καραμαούνα αποχώρησαν από τη δεκαμελή κοινοβουλευτική ομάδα της ΕΔΑ, όταν ανακαλύφθηκαν οι «ασύρματοι». Ο ίδιος και ο Καραμαούνας ενίσχυσαν τον Πλαστήρα. Διαφώνησε με τις υποψηφιότητες των Πλουμπίδη και Μπελογιάννη στις εκλογές του 1951, επειδή αυτό θα μπορούσε να θέσει σε κίνδυνο την ίδια την ύπαρξη της ΕΔΑ. Ούτε ο χώρος είναι ο κατάλληλος, ούτε αρμόδιος είμαι να κρίνω τη στάση του Μ. Κύρκου, ο οποίος συνέχισε και τα επόμενα χρόνια να μάχεται στο χώρο της Αριστεράς. Προσωπικά θυμάμαι τον «Μπάριμπα Μιχάλη» στις φυλακές των Βούρλων, απλό, εγγάρδιο και αγαπητό από τους συγκρατούμενούς του.

Το βιβλίο του Μ. Κύρκου αποτελεί μια σημαντική μαρτυρία για τη φοβερή εκείνη εποχή. Αντί για μια άχρωμη παρουσίαση, θα παραθέσω ορισμένα αποσπάσματα, χαρακτηριστικά της μεγαλοφροσύνης των

αγωνιστών, αλλά και της ευγενείας και της ευαισθησίας του «Μπάριμπα Μιχάλη».

Πρώτα για τρεις νεολαίους που εκτελέστηκαν από τα Βούρλα: «Την τρίτη και τελευταία μέρα τα παιδιά, αφού έφαγαν το μεσημεριανό τους βγήκαν στην αυλή, μαζί με τους άλλους συγκρατούμενους τους και έστησαν χορό και τραγούδι. Για δυο-τρεις ώρες η φυλακή αντηχούσε από το “έχετε γεια βρυσούλες, λόγγοι, βουνά ραχούλες...”. Τα δικά μας κελιά ήταν κλειδωμένα. Δεν μπορούσαμε να ενωθούμε μαζί τους και μόνο στο τραγούδι τους σιγοντάραμε... Αυτές οι ώρες ήταν οι πιο συγκλονιστικές που έζησα στη ζωή μου. Σαν πήρε να σουρουπώνει, ήλθε η συνοδεία να παραλάβει τους μελλοθάνατους που την άλλη μέρα κιόλας το πρωί δεν θα ξαναατένιζαν τον ήλιο». Αυτό το συγκλονιστικό μεσημέρι το έζησα κι εγώ κλεισμένος δίπλα στο κελί του «Μπάριμπα Μιχάλη».

Δεύτερο περιστατικό, του Γιάννη Πολίτη. Οι βασανιστές της Ασφάλειας τον απείλησαν ότι θα του κάνουν ένεση με ορό αλήθειας και τότε «θα τα πει όλα». «Μόλις άκουσε τα λόγια αυτά ο Πολίτης, πέρασε με το νου του τη στιγμή που θα έχανε την αυτοκυριαρχία του και “θα μιλούσε”. Και αντί για άλλη απάντηση, έβγαλε το μαντήλι του και το έβαλε στο στόμα, δήθεν για να σταματήσει το βήχα που τον έπιασε. Ταυτόχρονα έβγαλε τη γλώσσα του, έσφιξε τα δόντια και έδωσε ένα γερό χτύπημα στο πηγούνι του. Κι ευθύς αμέσως παρέδωσε το μαντήλι στον αξιωματικό... Το μαντήλι ήταν πλημμυρισμένο στο αίμα και είχε μέσα τη μισή γλώσσα του παιδιού». Και ο Μ. Κύρκος προσθέτει: «Ο Γιάννης έμεινε άλαλος και σώθηκε από τον ορό αλήθειας. Δεν μπόρεσα να μάθω αν ζει. Παραδίδω την πράξη του στην αιωνιότητα».

Τρίτο «περιστατικό». Το μοναδικό παιδί του Βασίλη Ρουμελιώτη είχε δικαστεί σε

θάνατο. Αν ο πατέρας έλεγε μια λέξη, μπορούσε να σωθεί. Η μάνα πήγε επισκεπτήριο στον κρατούμενο πατέρα μ' αυτή την ελπίδα: «Βασίλη! Το παιδί μας αύριο θα το εκτελέσουν. Τι θα κάνουμε;» «Τι να κάνουμε γυναίκα; Μπορούμε να κάμουμε καμιά ενέργεια σε κανένα; Έχεις τίποτα στο νου σου;». Η γυναίκα κατάλαβε ότι ο άντρας της σκόπιμα απέφευγε να της δώσει τη μόνη απάντηση που περίμενε. Μα η μάνα είναι μάνα. Και άλλο παιδί δεν είχαν. Και ήξερε πως όσο εκείνη, άλλο τόσο και ο άντρας της, λάτρευε το μοναχοπαιδί τους. «Βασίλη! Αύριο θα το χάσουμε το παιδί μας και δεν θα το ξαναδούμε. Μήπως μπορεί να γίνει τίποτε;». «Άκουσέ με», ήταν η απάντηση του γερο-Βασίλη, «το παιδί μας πρέπει να ζήσει τίμια και υπερήφανα και όχι ταπεινωμένο και ατιμασμένο». Η μάνα κατάλαβε. Έδεσε κόμπο την καρδιά της και απομακρύνθηκε με σπαραγμό από τα κάγκελα. Απομακρύνθηκε κι ο γερο-Βασίλης για να γυρίσει στο κελί του και να κλάψει σαν μωρό παιδί».

Αυτά από τα μαρτύρια και το τραγικό μεγαλείο των ανθρώπων της Αριστεράς.

Τάκης Μπενάς, *Του Εμφύλιου, Μνήμες των δύσκολων καιρών*, Νέα Σύνορα, 1996, σσ. 292

Ας συνεχίσουμε λοιπόν.

Ο Τάκης Μπενάς, στέλεχος της ΕΠΟΝ και ηγετικό στέλεχος της ΕΔΑ, πέρασε κάμποσα χρόνια της ζωής του στη φυλακή. Η μαρτυρία του για τον εμφύλιο, τώρα όχι από την πλευρά των ανταρτών, αλλά από την πλευρά των διωκόμενων και των φυλακισμένων, είναι «από πρώτο χέρι». Όπως γράφει ο ίδιος, δεν υπάρχει τίποτα στο βιβλίο που να μην έγινε πραγματικά. Ο εμφύλιος, σημειώνει και ο Μπενάς, άρχισε από

τις αρχές του '45. Ο ίδιος ήταν εκτός νόμου αμέσως μετά τα Δεκεμβριανά. Μετά από μια μικρή περίοδο «νομιμότητας» (στην Αθήνα!) άρχισε η τρομοκρατία, οι 10.000 συλλήψεις του Ζέρβα, ήλθε το Δόγμα Τρούμαν. Άρχισαν οι εκτελέσεις. Οι δυσκολίες για να βγει αντάρτης τον καθήλωσαν παράνομο στην Αθήνα, όπως και τόσους άλλους.

Το δεύτερο μέρος του βιβλίου έχει τον τίτλο: *Ο κύκλος του αίματος*. Κρατητήρια, βασανιστήρια, εκτελέσεις. Ζωή στα Βούρλα. Μεταγωγές. Οικογενειακά δράματα. Απεργίες πείνας για να σταματήσουν οι εκτελέσεις. Εκτελέσεις απεργών πείνας στη 14η μέρα της απεργίας.: 6 τη μια μέρα, 4 την άλλη. Όλα αυτά τα περιγράφει ο Τ. Μπενάς λιτά, συχνά με χιούμορ, είτε με το δραματικό τόνο που επιβάλλουν τα γεγονότα. Ο ίδιος στέλνεται δεύτερη φορά στρατοδικείο με τη μεγάλη δίκη των 21 επονιτών της Αθήνας και του Πειραιά. Ο βασιλικός επίτροπος, που είχε νηστέψει πριν τη δίκη και είχε μεταλάβει, δείχνοντας τον Μπενά παρότρυνε χριστιανικότητα τους στρατοδίκες: «Τον βλέπετε αυτόν; Δεν δικαιούστε να τον χαρίσετε ζωντανόν εις το Κάπα Κάπα Έψιλον και τον Ζαχαριάδη. Στείλτε τον μαζί με τους άλλους. Εις τον κοινόν λάκκον που τους αναμένει...». Απόφαση: 8 παμψηφεί σε θάνατο. 8 με τέσσερα κατά ένα και 6 με τρεις κατά δύο. Ο Μπενάς, θάνατο τρεις κατά δύο. Συνολικά 16 θανατικές καταδίκες. Ακολούθησε η απομόνωση αυτών που ήταν να εκτελεστούν. Μανάδες, συγγενείς, δικηγόροι έτρεχαν μέρα νύχτα για να ματαιώσουν την εκτέλεση. Τελικά πέτυχαν την αναστολή. Το πρωί έφεραν τους μελλοθάνατους από την απομόνωση στη φυλακή. Εκείνο το πρωί είχα φτάσει και εγώ στο Αβέρωφ, μεταγωγή ως άρρωστος από τα Γιούρα. Θυμάμαι το πανηγύρι που γινόταν για τη σωτηρία των επονιτών. Αλλά τις

επόμενες μέρες εκτέλεσαν τον Σεραφείμ και το Θωδωρή από τον Πειραιά!

Ο Τ. Μπενάς συνεχίζει το χρονικό του. Μεταγωγή 80 μελλοθανάτων για το Ιτζεδίν της Κρήτης. Μεταγωγή στην Αθήνα. Εκτέλεση 8 από τους 300 μελλοθάνατους του Αβέρωφ. Ζωή στις φυλακές. Διαχωρισμός από την «καθοδήγηση» των κρατουμένων σε κατηγορίες: στενή (οι έμπιστοι), στενή-πλατειά, και πλατειά (εγκληματική τακτική που δημιουργούσε ψυχικά δράματα και υπονόμει την ενότητα των κρατουμένων). Ο Τίτο στην Αθήνα και 3.000 προληπτικές συλλήψεις κ.λπ. κ.λπ. Και κάποτε «το τέλος του τάξειδιού».

Ένα βιβλίο από «μη λογοτέχνη», με όλο το βάρος των γεγονότων αλλά και με χιούμορ, ιστορίες της καθημερινής ζωής, στιγμές ευφορίας. Με αξία ιστορική και λογοτεχνική (ο παλιός μου συγκρατούμενος έκρυβε στη φυλακή το ταλέντο του). Μια μόνο παρατήρηση. Ο Τ. Μπενάς γράφει για τον Εμφύλιο στον *Πρόλογο*: «Ένα λάθος που το κάναμε εμείς οι Έλληνες και από τις δυο μεριές παγιδευμένοι από τη συγκυρία, τα συμφέροντα κάθε λογής ξένων και τα πάθη μιας ολόκληρης εποχής. Τον εμφύλιο πρέπει να τον ξεχάσουμε κρατώντας την ιστορική του μνήμη. Τη γνώση, δηλαδή, που βοηθάει ψυχολογικά στο ξεπέρασμά του». Συμφωνώ για την ανάγκη να ξεπεράσουμε τον εμφύλιο ψυχολογικά. Αλλά για τον εμφύλιο ευθυνόμαστε όλοι, «εμείς οι Έλληνες»; Ποιοί τον ξεκίνησαν και γιατί; Το βιβλίο του Τ. Μπενά έχει ήδη δώσει την απάντηση και αυτή αντιφάσκει με το συμπέρασμα. Αν η ηγεσία της Αριστεράς έχει μια ιστορική και ηθική ευθύνη, αυτή συνίσταται στο ότι δεν απάντησε στην πρόκληση όταν και όπως έπρεπε, για να είναι δυνατό να νικήσει.

Τάκης Μπενάς, Ένα Συνέδριο που δεν έγινε ποτέ. Πρόδρομα ανανεωτικά στοιχεία της προδικτατορικής Αριστεράς, Δελφίνι, 1995, σσ. 194

Από τον εμφύλιο στη «νόμιμη» πολιτική δράση. Στην περίοδο της ΕΔΑ. Το βιβλίο αυτό του Τ. Μπενά δεν στηρίζεται σε αναμνήσεις. Προέκυψε από τη μελέτη των αρχειωμένων αρχείων της ΕΔΑ. Είναι βιβλίο ιστορικό. Και, παρόλο που ο συγγραφέας του δεν είναι επαγγελματίας ιστορικός, πληροί τις απαιτήσεις του επιστημονικού ιστορικού βιβλίου. Για το βιβλίο αυτό γράφτηκαν πολλά. Υπέρ και κατά. Ο χώρος δεν επιτρέπει να κάνω εδώ μια διεξοδική κριτική ανάλυση. Θα περιοριστώ συνεπώς, και αναγκαστικά, σε ορισμένες παρατηρήσεις.

Το Γ' Συνέδριο της ΕΔΑ που θα γινόταν το 1966, γράφει ο Τ. Μπενάς, ματαιώθηκε όχι λόγω της επερχόμενης δικτατορίας αλλά λόγω της επερχόμενης διάσπασης της Αριστεράς. Η ΕΔΑ είχε δημιουργηθεί μετά τον εμφύλιο με πρωτοβουλία του ΚΚΕ. Βασική της δύναμη ήταν οι κομμουνιστές. Στην Ελλάδα εξάλλου λειτουργούσε το λεγόμενο Γραφείο του Εσωτερικού, δηλαδή ένα κλιμάκιο της καθοδήγησης του ΚΚΕ που έπαιζε βασικό ρόλο στην ΕΔΑ. Αλλά στην πορεία διαμορφώθηκαν δυο διαφορετικές και σε πολλά αντίθετες γραμμές. Ο Τ. Μπενάς ανιχνεύει την ύπαρξη δυο γραμμών στο αριστερό κίνημα πολύ πριν τη δικτατορία. Οι διαφορές εστιάζονται στο χαρακτήρα του κόμματος, στην πολιτική απέναντι στην Ένωση Κέντρου, στις προοπτικές περάσματος στο σοσιαλισμό κ.λπ. Φυσικά η ύπαρξη διαφορετικών απόψεων θα μπορούσε να είναι δημιουργικό στοιχείο σε ένα κόμμα που θα λειτουργούσε δημοκρατικά. Αλλά, σημειώνει ο Τ. Μπενάς, στο ΚΚ οι διαφορετικές απόψεις αντιμετωπιζόνταν

με διοικητικά μέτρα ή με σιωπηρό παραμερισμό. Αυτό είναι σωστό, μόνο που την πρακτική αυτή στην ΕΔΑ την ασκούσαν κυρίως τα μετέπειτα ηγετικά στελέχη του «ανανεωτικού» ΚΚΕ εσ.

Στη συνείδηση των στελεχών της ανανεωτικής τάσης, γράφει ο Τ. Μπενάς, «ο Κ. Κολιγιάννης και η ομάδα του» δεν ήταν η νομιμοποιημένη ηγεσία του ΚΚΕ και του κινήματος. Ήταν η έκφραση του «ζαχαριαδισμού». Κατά τον Τ. Μπενά, «λίγο πριν τη δικτατορία λειτουργούν οι υποκειμενικές και αντικειμενικές προϋποθέσεις για να τεθεί σε κίνηση μια ανανεωτική πορεία στο ελληνικό κίνημα». Ήδη υπήρχαν, κατά το συγγραφέα, «πρόδρομα στοιχεία της κατοπινής μεγάλης ανανεωτικής εξόρμησης της ελληνικής Αριστεράς». Η αντίθεση ωριμάζε. Τι έπρεπε λοιπόν να γίνει; Να κατοχυρωθεί ο κυριαρχικός ρόλος των κομμουνιστών στην Ελλάδα, με την κατάργηση της ηγεσίας του εξωτερικού. Η ΕΔΑ έπρεπε να απαλλαγεί από την κηδεμονία της ξεκομμένης ηγεσίας του εξωτερικού.

Είναι φανερό από τα προηγούμενα, ότι δεν επρόκειτο για δευτερεύοντα ζητήματα. Έτσι, τις ανανεωτικές επεξεργασίες «θα τις απορρίψει συνολικά η δογματική ηγεσία του ΚΚΕ και θα φτάσει στη ματαίωση του Γ' Συνεδρίου της ΕΔΑ για να διατηρήσει τον ασφυκτικό έλεγχο της πάνω στο Κόμμα (...) γιατί ήξερε ότι αυτό που θα μετρούσε στην εσωκομματική διαπάλη της εποχής εκείνης, ήταν ποιος θα έχει αυτό το κόμμα και τι είδους κόμμα θα είναι».

Είναι γεγονός ότι η «ανανεωτική» πτέρυγα προωθούσε στοιχεία εκδημοκρατισμού, προσπαθούσε να μην αντιγράφει ξένα πρότυπα (στην πράξη αντέγραφε της Ιταλίας) και επιχειρούσε να πολιτευθεί με βάση τις ανάγκες της ελληνικής πραγματικότητας. Η ρήξη με τη σοβιετική γραφειο-

κρατία και με την πρακτική της μερίδας του ΚΚΕ που εξαρτιόταν από τη σοβιετική γραφειοκρατία θα μπορούσε να αποτελέσει την αρχή μιας ανανεωτικής πορείας της ελληνικής Αριστεράς. Σύμφωνα. Αλλά σε ποια βάση; Σ' αυτό απαντά με σαφήνεια ο Λ. Κύρκος: «Δεν θα ήταν υπερβολικό να ειπωθεί ότι η ΕΔΑ, σαν πολιτική πράξη, βρίσκεται στους προδρόμους αυτού που στη συνέχεια ονομάστηκε ευρωκομμουνιστικό ρεύμα» (σελ. 102).

Δυστυχώς εδώ δεν μπορώ να αναφερθώ συγκεκριμένα στις απόψεις και την πρακτική του ανανεωτικού ρεύματος που απετέλεσε ένα από τα ρεύματα —με τις ελληνικές ιδιομορφίες— του ευρωκομμουνισμού. Δεν μπορώ να αναφερθώ στις απόψεις για την «Εθνική Δημοκρατική Αλλαγή», για τη διαλεκτική εθνικού-ταξικού, για τις «εθνικές, δημοκρατικές δυνάμεις» για τη στάση απέναντι στην Ε.Κ., για το «ειρηνικό πέρασμα στο σοσιαλισμό». Τι έδειξε λοιπόν η μετέπειτα πορεία; Ότι το ανανεωτικό-ευρωκομμουνιστικό ρεύμα μετά τη διάσπαση του '68 και μετά την πτώση της δικτατορίας μετατοπιζόταν όλο και περισσότερο προς τα δεξιά, για να καταλήξει σε νέα διάσπαση, στην ΕΑΡ και το Συνασπισμό. Άλλωστε, η πορεία του ευρωκομμουνισμού τελείωσε με τον πλέον άδοξο τρόπο.

Το ελληνικό κομμουνιστικό κίνημα είχε ανάγκη από μια ριζική-επαναστατική ανανέωση —μια από τα αριστερά ρήξη με το συντηρητισμό της «ορθοδοξίας». Η ρήξη του ΚΚΕ εσ ήταν ρήξη από δεξιά. Η μετέπειτα πορεία απέδειξε ότι το ρεύμα αυτό δεν μπορούσε να είναι δύναμη ανανέωσης. Και το ΚΚΕ; Μετά τη διάσπαση του '68 υποτίθεται ότι εκπροσωπούσε την «ορθοδοξία». Η μετέπειτα πορεία του και οι αλλεπάλληλες διασπάσεις του απέδειξαν ότι αποτελεί πλέον ιστορικά ξεπερασμένη μορ-

φή, δέσμια του πλέγματος των ιστορικών του αντιφάσεων.

Λοιπόν; Ο Τ. Μπενάς παρέμεινε κομμουνιστής. Δεν μπορούσε να τον εκφράσει η ΕΑΡ. Εγώ που παρουσιάζω τώρα το βιβλίο του, επέλεξα το '68 το ΚΚΕ, ελπίζοντας αφελώς στην επαναστατική του ανανέωση. Σύντομα θα έβλεπα κι εγώ το αδιέξοδο αυτού του κόμματος. Ένα «δεξιό» και ένα «αριστερό» αδιέξοδο. Αλλά και ο Μπενάς και εγώ επιμένουμε ότι η ιστορία δεν έχει τελειώσει και ότι ο σοσιαλισμός δεν αποτελεί ουτοπία. Όσο για τους περισσότερους ηγέτες της τότε «ανανέωσης» (που στην ΕΔΑ ήταν τα φερέφωνα του ΚΚΕ) σήμερα βρίσκονται είτε στο Συνασπισμό, είτε στο ΠΑΣΟΚ. Μια πρόσθετη μαρτυρία της ιστορίας.

Σταύρος Κασσιμάτης, *Οι παράνομοι. Άνθρωποι και ντοκουμέντα*, Φιλίστωρ, 1997, σσ. 638

Το μνημειακό βιβλίο του Σ. Κασσιμάτη μάς επαναφέρει στην Κατοχή, στον Εμφύλιο και στα μετέπειτα γεγονότα, αλλά τώρα «από μέσα»: από τη σκοπιά ενός ανθρώπου, ηγετικού στελέχους του ΚΚΕ, που έζησε τα σκληρά χρόνια της παρανομίας και μετείχε στις εσωτερικές διεργασίες του ΚΚΕ.

Το βιβλίο του Σ. Κασσιμάτη γράφτηκε με βάση τις προσωπικές αναμνήσεις και εμπειρίες του συγγραφέα, αλλά και με την αξιοποίηση των «Αρχείων Σύγχρονης Ιστορίας», των αρχείων του ΚΚΕ, παράνομου υλικού, με την αξιοποίηση προηγούμενων βιβλίων, με βάση συζητήσεις με παλαιούς συντρόφους του συγγραφέα. Το βιβλίο περιέχει ένα τεράστιο υλικό. Είναι συνεπώς αδύνατο να δοθεί εδώ μια έστω και αδρή

σκιαγραφία του. Θα αναφερθώ συνεπώς σε ορισμένα μόνο ζητήματα.

Με το πέρασμα της Αριστεράς στην παρανομία, τις διώξεις, και την εξάρθρωση του μηχανισμού του ΚΚΕ, σημαντική ήταν η δημιουργία του δεύτερου παράνομου καθοδηγητικού κέντρου του ΚΚΕ, επικεφαλής του οποίου ήταν ο Σταύρος Κασσιμάτης. Τα στοιχεία που παραθέτει ο Σ. Κασσιμάτης για τη λειτουργία του Κέντρου, τις συνδέσεις, τις δυσκολίες της παρανομίας, τους τρόπους επικοινωνίας, προκαλούν θαυμασμό και δέος. Συχνά δεν υπήρχαν ούτε σπίτια ούτε λεφτά. Παράνομοι βρίσκονταν στους δρόμους χωρίς να έχουν πού να καταφύγουν. Ακόμα και ο Πλουμπίδης έτυχε «να γυρίζει στους δρόμους χωρίς λεφτά, δεν είχε πού να πάει». Στο βιβλίο περιγράφεται το στήσιμο οργανώσεων, η δημιουργία παράνομου μηχανισμού, η επικοινωνία με την καθοδήγηση του εξωτερικού. Συγκινητικές είναι οι συνομιλίες του Σ. Κασσιμάτη με την «ασυρματίστρια» Ρούλα Λαζαρίδου, κόρη εκτελεσμένου αγωνιστή, που ήταν έτοιμη την κάθε στιγμή να πει το δηλητήριο, αν η ασφάλεια ανακάλυπτε την κρύπτη των ασυρμάτων.

Στο βιβλίο του Σ. Κασσιμάτη δίδονται στοιχεία, συνήθως άγνωστα, για τις μεγάλες στιγμές (θετικές και αρνητικές) του ελληνικού κινήματος. Για την έναρξη του εμφυλίου, π.χ., αναφέρεται η άποψη του Ζαχαριάδη, κατά την οποία η απόφαση πάρθηκε με τη συγκατάθεση του Δημητρώφ και του Γκότβαλντ. (Σε άλλο σημείο αυτής της παρουσίασης είδαμε στοιχεία και για την άποψη του Στάλιν.) Ένα σημαντικό μέρος του βιβλίου αναφέρεται στις εσωτερικές διεργασίες του ΚΚΕ μετά την ήττα: Στην κρίση, στην προσπάθεια να αποδοθούν αλλού οι ευθύνες, στις αλληλοκατηγορίες των ηγετικών στελεχών και στο ρόλο των «αδελφών κομμάτων» και ειδικά των Σο-

βιετικών. Κατά τον Κασιμάτη, οι Σοβιετικοί έδωξαν τον Ζαχαριάδη επειδή έδειχνε σημεία αυτονομίας και απειθαρχίας, ενώ με μια «αυτοκριτική» θα μπορούσε να παραμείνει Γραμματέας του Κόμματος. Τα σχετικά με την εσωκομματική διαμάχη είναι τα πιο θλιβερά μέρη του βιβλίου. Βλέπει κανείς εκεί την αθλιότητα του ζαχαριαδικού ηγετικού πυρήνα —του Μπαρτζιώτα, του Βαλντά, του Γούσια. Πώς διαγκωνίζονταν για την εξουσία, πώς φέρνονταν με δουλοπρέπεια στους Σοβιετικούς και πώς πρόδωσαν τον αρχηγό, που μετατράπηκε σε αποδιοπομπαίο τράγο. Εδώ, πράγματι, ο συγγραφέας θέτει με τη σειρά του ένα κεφαλαιώδες πολιτικό-ηθικό-ανθρωπολογικό ερώτημα: Πώς άνθρωποι που έπαιξαν τόσες φορές τη ζωή τους, που έζησαν στις ανήκουστες συνθήκες της παρανομίας, των πολέμων και των φυλακών χωρίς να λυγίσουν, ξεπέφταν σ' αυτό το επίπεδο. Αντί για μια συλλογική αυτοκριτική ανάλυση της πορείας του κινήματος, αλληλοκατηγορούνταν για προδοσία, ως ύποπτοι κ.λπ., και πάντα καταφεύγοντας δουλοπρεπώς στη σοβιετική γραφειοκρατία. Μια βασική αιτία αυτής της αντίφασης πρέπει να θεωρηθεί το «ανώμαλο εσωκομματικό καθεστώς», που καλλιεργούσε την τυφλή υπακοή, την έλλειψη κριτικού πνεύματος και ταυτόχρονα ευνοούσε τους μωροφιλόδοξους και τους κόλακες. Αλλά μετά την πτώση του Ζαχαριάδη, διερωτάται ο Σ. Κασιμάτης, άλλαξε το εσωκομματικό καθεστώς; Μια θετική απάντηση δεν θα μπορούσε να δοθεί —άλλαξαν εν μέρει οι μέθοδοι.

Κατά την παρουσίαση του βιβλίου, αλλά και μετά, έγινε αρκετή συζήτηση για την «πρακτορολογία». Χαφιέδες, καταδότες, πράκτορες, υπήρχαν πάντα. Αλλά η πρακτορολογία που άνθισε κατά τη μετεμφυλιακή περίοδο της κρίσης του ΚΚΕ είχε εσωτερικά

αίτια: ήταν προϊόν του ανώμαλου εσωκομματικού καθεστώτος, του «ζαχαριαδισμού», που δεν επέτρεπε το ξεπέραςμα της κρίσης με πολιτικά κριτήρια. Έτσι ο Ζαχαριάδης κατηγορούσε τον Μάρκο, ο Μάρκος τον Ζαχαριάδη, ο Βλαντάς τον Ζαχαριάδη, ο Ζαχαριάδης τον Πλουμπίδη κ.ο.κ. Αλλά αν το βασικό αίτιο ήταν η εσωκομματική κατάσταση, η καχυποψία είχε μια βάση και στις φρεσές συνθήκες της παρανομίας. Η καταγγελία του Πλουμπίδη στηρίχτηκε σε πραγματικά ερωτήματα. Και ο Κασιμάτης αναγνωρίζει και τη δική του ευθύνη, αναδημοσιεύοντας δύο άρθρα που είχε δημοσιεύσει στο *Νέο Κόσμο* το 1953 και όπου αποκαλούσε τον Πλουμπίδη χαφιέ!

Επίσης πολλή συζήτηση έγινε κατά την παρουσίαση του βιβλίου και από τον τύπο για την περίπτωση του Διβέρη, βασικού στελέχους του παράνομου Κέντρου, που απομονώθηκε ως ύποπτος από τον Κασιμάτη. Αλλά η περίπτωση Διβέρη είναι διαφορετική. Η αποκοπή από το μηχανισμό επιβλήθηκε από μια σειρά ανεξήγητα γεγονότα. Οι υποψίες αποδείχτηκαν αβάσιμες. Αλλά είναι λάθος να κρίνουμε σήμερα με κριτήρια που δεν λαμβάνουν υπόψη τις συνθήκες εκείνης της περιόδου και ειδικά την ανάγκη να προφυλαχτούν οι οργάνώσεις από το ανελέητο κυνηγητό της Ασφάλειας. Ο Σ. Κασιμάτης μιλάει και γι' αυτή την περίπτωση.

Δεν αναφέρθηκα καθόλου σε όσα αναφέρονται για το ρόλο των αδελφών κομμμάτων κατά τον εμφύλιο, για την «αποσταλινοποίηση», για τα γεγονότα της Τασκένδης, για τις εξορίες του Σ. Κασσιμάτη, για πρόσωπα, καταστάσεις, παρανομίες και αγώνες. Πρόταση: Διαβάστε αυτό το βιβλίο και λαμβάνοντας υπόψη τις συνθήκες, αποδοίσατε τα του Καίσαρος τω Καίσαρι.

**Ελένη Αστερίου - Γαβρίλης Λαμπά-
τος, *Η Αριστερή Αντιπολίτευση
στην Ελλάδα, Φιλίστωρ, 1995,*
σσ. 220**

Ως εδώ ασχολήθηκα με βιβλία που αναφέρονται στη δράση του «επίσημου» κομμουνιστικού, εαμικού και εργατικού κινήματος. Αλλά και πριν τον πόλεμο και στην κατοχή και μετά υπήρξαν κι άλλες αριστερές κινήσεις στη χώρα μας, οργανώσεις και κόμματα. Η επίσημη ιστοριογραφία της Αριστεράς αποσιώπησε ή παραμόρφωσε την ιστορία αυτών των κινήματων, όταν δεν τα κατηγόρησε απλώς ως προδοτικά. Καιρός να μελετήσουμε «αντικειμενικά» και να γνωρίσουμε ολόκληρη την ιστορία του αριστερού κινήματος. Ένα βιβλίο που προσφέρει σημαντικά στοιχεία προς αυτή την κατεύθυνση είναι το βιβλίο της Αστερίου και του Λαμπάτου.

Το πρώτο μέρος περιλαμβάνει μια εκτεταμένη *εισαγωγή* της Ε. Αστερίου για τη θεωρητική και πολιτική δραστηριότητα του Τρότσκι: Τον αγώνα του ενάντια στην ανάπτυξη της γραφειοκρατίας στη Σοβιετική Ένωση, το πρόβλημα του σοσιαλισμού σε μια μόνο χώρα, την ενιαία αντιπολίτευση, τη Διεθνή Αριστερή Αντιπολίτευση και τον προσανατολισμό προς μια νέα Διεθνή μετά τη νίκη του ναζισμού. Ακολουθεί η έκθεση του Παντελή Πουλιόπουλου προς τον Τρότσκι, που τον κατατοπίζει για την κατάσταση του ελληνικού κομμουνιστικού κινήματος, την Αριστερή Αντιπολίτευση, τον Σπάρτακο και τους Αρχαιομαρξιστές, και ζητάει την αναθεώρηση της στάσης του Διεθνούς Γραφείου απέναντι στην ελληνική αριστερή αντιπολίτευση.

Το δεύτερο μέρος (Γρηγόρης Λαμπάτος) εξετάζει την πορεία του Π. Πουλιόπουλου, το πέρασμά του από Γραμματέα του ΚΚΕ στην Αριστερή Αντιπολίτευση,

τις σχέσεις Σπάρτακου και Αρχαιομαρξιστών, Σπάρτακου και ΚΚΕ, και τις θεωρητικές επεξεργασίες του Π. Πουλιόπουλου.

Στο τρίτο μέρος καταχωρούνται κείμενα του Π. Πουλιόπουλου με σχόλια του Γ. Λαμπάτου. Ενδιαφέρον παρουσιάζει η αλληλογραφία του Πουλιόπουλου με την Κεντρική Επιτροπή του ΚΚΕ στην περίοδο της σύγκρουσής του με τη γραμμή και την κατάσταση του κόμματος και οι απόψεις του Πουλιόπουλου για το εθνικό ζήτημα σε μια περίοδο που η λανθασμένη θέση του ΚΚΕ για το Μακεδονικό είχε δημιουργήσει τα γνωστά προβλήματα και είχε οξύνει την κρίση αυτού του κόμματος. Στο μέρος αυτό καταχωρούνται επίσης οι επιστολές του Πουλιόπουλου μετά το 3ο Τακτικό Συνέδριο του ΚΚΕ (1927), το κείμενο «Η αντιπολίτευση και τα μέλη του Κόμματος», καθώς και ένα κείμενο-ντοκουμέντο για την αποτροπή της μοναρχικής παλινόρθωσης.

Το βιβλίο των Αστερίου-Λαμπάτου φέρνει νέα στοιχεία (νέα τουλάχιστον για τους μη ειδικούς) για την αριστερή αντιπολίτευση. Πολλές απόψεις του Πουλιόπουλου (που εκτελέστηκε από τους Γερμανούς) αποδείχτηκαν σωστές και η κριτική του για την εσωκομματική ζωή διατηρεί και σήμερα την αξία της.

Και τώρα;

Η σημερινή ελληνική πραγματικότητα καθορίστηκε από την έκβαση των ταξικών συγκρούσεων της δεκαετίας 1940-1950. Ας μελετούμε την ιστορία ως αξία καθαυτήν, ως ουσιώδες πολιτισμικό στοιχείο. Ας τη μελετούμε ταυτόχρονα ως πεδίο αυτογνωσίας. Τέλος, ας τη μελετούμε για να αντλούμε πείρα για τους αγώνες του σήμερα και του αύριο.

Ευτύχης Μπιτσάκης